

Зашто сам се одлучио да, у годинама када човјек своди животне рачуне, оставим свој скромни запис о себи и својој породици? Шта ме је то инспирисало да се наједном присјетим давно минулих догађаја који су увелико одредили не само моју, него, рекао бих, и судбину народа из кога потичем и коме припадам?

БОШКО ЈУГОВИЋ

МОЈ ПУТ КРОЗ ЈАСЕНОВАЦ

Сјенима

мајке Јеле

и оца Стеве

Уваженом читаоцу

Зашто сам се одлучио да, у годинама када човјек своди животне рачуне, оставим свој скромни запис о себи и својој породици? Шта ме је то инспирисало да се наједном присјетим давно минулих догађаја који су увелико одредили не само моју, него, рекао бих, и судбину народа из кога потичем и коме припадам?

Најприје бих унио једну исправку. Нисам се ја тек сада, и то „наједном“, присјетио давно минулих догађаја и личности о којима пишем; они у мени живе и од раније; ја, заправо, никада нисам ни престајао да мислим на њих. Другим ријечима, они су – и догађаји и личности – мој животни пртљаг, од кога се ни часа нисам одвајао, ма гдје био, ма куда се кретао.

Понешто од виђеног и доживљеног почео сам да стављам на папир још далеке шездесет и неке. Временом се та прича о мојим блиским и драгим све више употпуњавала и уобличавала док на крају није добила обресе књиге с којом сада излазим пред уваженог читаоца.

Њеним штампањем коначно сам и ја одахнуо. Јер сам испунио свој дух, своју обавезу. Дуг и обавезу коју имају живи према мртвима. Ја сам имао срећу да преживим голготу народа Козаре и усташке логоре, а многи нису. Зато ову књигу сматрам као спомен не само на оне о којима говори, већ и на хиљаде мојих Козарчана које смрт покоси у цвијету дјетињства и младости.

Шта сам, у ствари, њоме желио? Желио сам да сачувам од заборава истину и њиховом страдању, онако како сам је ја видио, доживио и запамтио. Истину која је у исти мах и потресно свједочанство и страдању невиног народа, али и опомена да се то никада и нигдје више не догоди.

Искази учесника су вјеродостојни. Неке сам вјероватно, омашком, испустио, и због тога се унапријед извињавам.

Било је, разумије се, и издајника, као и увијек у таквим драматичним ситуацијама када човјеку дође у питање голи живот. Да би сачували главе, многи су подлегли искушењу и нису се либили да Нијемцима и усташама покажу своје дојучерашње другове, партизане. Можда ће ми се замјерити да сам имао благ однос према њима, али мој одговор би био: довољна им је казна већ и то што их је историја осудила и народ одбацио.

У Хамилтону, Канада

Априла 2000. године

Аутор Прва бјежања

Негдје у љето 1941. године, наше дјечије игре су прекинуте када рекоше да иду усташе и да морамо да бјежимо. Нисам знао зашто морамо да бјежимо, коме смо то згријешили да, ето, морамо бјежати. Ријеч „усташа“ ме подсјећала на ријеч „уши“ (вашке) јер нисам знао шта то значи.

Прво смо од авиона побјегли у воћар и ту смо, у хладовини, јели шљиве ранке. Рекоше да нападају и тенковима. Онда смо заједно са тетком Петром Глигић и њихово четворо дјеце отишли даље у шуму и Велику Луку код ријеке Кабловске, тамо гдје она прави велики круг (тук) скоро се састајући. Ту смо, скривени, чекали.

Од куће смо понијели два велика свјежа сомуна (пшеничне хљебове који су лијепо изгледали и мирисали). Кад смо их начели, била је то права посланица јер се пшенични хљеб код нас јео само при свечаностима, а наша свакодневица је била кукуруза.

Послије, дођоше по нас рекавши да су зауставили усташке тенкове код Кланца у Клековцима. Тако је почело наше бјежање и страх који ће нас дуго прогањати.

Покољ у цркви

У зиму 1942. паде велики снијег. Чуло се за стравичан злочин који се збио у селу Драксенићу, код Босанске Дубице. Усташе су 14. јануара, у рану зору, на Мали Божић, на превару похватили народ. Неке су побили код њихових попаљених кућа, а у самој цркви измрцварили су 64 људи, жена, дјеце и стараца. Било је укупно 207 убијених.

Избјеглице смјештене код нас, у Пуцарима, причале су у сузама о ужасу, говорећи да у цркви има „крви до кољена“.

Људи смјештени код нас, а и наши суселјани нису могли да схвате какав је ово нови рат. Нису ником ништа скривили. Неки су у прошлом рату као војници ратовали са непријатељем на фронту, а ово убијање жена, дјеце, стараца, немоћних било је нешто ново, страшно, другачије, много опасније, без одређеног циља, фронта...

Покољ у Драксенићу су преживјеле Анка Павковић, њена кћеркица Радојка од двије године и Мара Благојевић. Ево њихових свједочења. „Ушле смо у цркву“, прича Мара Благојевић. „Налазимо се у звонику, неће нико да иде према олтару. Примјетила сам много усташа око зидова олтара. Видим Савку Драчину, сједи на столици. Не знам да

ли је заклана или је стављена да гледа како усташе кољу. Сједила је окренута народу у цркви. У тренутку када сам се окренула, ударена сам бајонетом у ребра. Свалила сам се и пала. Усташе су наставиле да касапе народ.

Моју мајку Росу Влајнић заклали су на мојим ногама. Осјећала сам да сам жива, па сам се помицала да уклоним погинуле са себе. Чула сам јаук жена, па сам и ја почела да јаучем. Онда сам се смирила и била сам при свијести. Ране које сам задобила изнад и испод рамена страшно су ме бољеле. Међутим, страх ме је толико обузео да сам заборавила болове...“

Анка Павковић у својим казивањима, поред осталог, каже:

„У кућу је ушло осам усташа са пушкама. Наредили су нам да изађемо, јер нас позива усташки командант. Изашли смо и они су нас потјерали. Стигли смо пред цркву. Ту је већ њих троје било заклано. На улазу у цркву, недалеко од врата, видим више усташа са обје стране. И тако су нас опколили. Како смо наилазили, почели су да нас боду бајонетима.

Задобила сам десетак рана по врату, глави и по рукама. Ударали су нас бајонетима, кундацима и ашовима, падали смо једни на друге под ударцима и убодима. Али они су наставили и даље да нас боду.

Поред убијања, вршили су и друга напаствовања, силовања. Ја сам пала са групом око мене. Чуо се плач дјетета Милана Петковића. Усташе су ми пришле и удариле га кундаког у главу. Био је то дјечачић од око годину дана, можда и млађи.“

(Душан Тороман: Покољ у цркви у Драксенићу, књ. 1, 1981, стр. 878-884)

Одлазак у логор

У прољеће 1942. године партизани су држали фронт на „петнаестом“ (то је негдје код села Врбашке, недалеко од Босанске Градишке). Мирко Југовић, који се налазио тамо, долази накратко кући и при повратку с њим одлази мој брат по оцу, Ратку, остављајући младу жену и двогодишњег сина Богдана.

Наш отац Стево био је био бијесан због тога. Још увијек је лежао увезан, јер су га неколико дана прије Ратковог одласка претукли партизани, кад су му на силу отели брашно, тек самљевено у млину Лепировац. И ребра и крста су му била умотана и мајка би му скидала завоје и убоје масирала Алгом, лијеком плаве боје, који се налазио у дугачкој стакленој флашици. Нама, дјеци, био је необичан мирис тог млијека. (Иначе, они који нису били за партизане били су тучени или убијани. Пријећено им је Шошиним јарком, како су називали један јарак дубоко у Козари гдје су вршене егзекуције).

У јуну мјесецу 1942. почела је њемачко-угашка офанзива на Козару, у народу позната као Шталова офанзива. И до нас поче да допире све снажније грување топова. Оцу је наређено да припреми храну за партизане. Он је заклао теле, скувао га у ракијском казну и са осталим што је потребно одвезао на партизанске положаје код села Бјелајаца, неких десетак километара од нас, у правцу запада.

Грмљавина топова из правца Козаре постајала је из дана у дан све јача. Кроз народ су се проносиле вијести да је на нас кренула силна војска. Из Козаре, гдје смо иначе проводили добар дио љета напасајући говеда, дође мој брат Љубо. Дотјерао је говеда и донио нам по кузов (од коре дрвета специјално направљена посуда за јагоде) свјежих шумских јагода, које су шириле око себе божанствен мирис.

Преко села надлијећу авиони и просипају летке. У њима пише да се онима који се предају неће ништа десити. Домаћинима се дају упуте да на куће истакну бијеле барјаке. Један млади брачни пар избјеглица одлази усред дана у нашу зграду за воде љубав. Знам о чему се ради. По изразима лица старијих жена видим да то не одобравају.

Народ је у паници. Пролазе рањеници. Све је више и избјеглица. Сахрањују мртве. Тетку Марку Глигићу, рекоше, метак разбио вилицу. Прносе се гласине да се нико неће моћи спасити, да Нијемци имају псе – трагаче, да специјалним шипкама буше земљу.

Што би се рекло: земља тврда, а небо високо!

Из сусједног села Војскове пуцају у правцу нашег села. Меци звижде око нас, ломи се цријеп на кући.

Бошко Симеунов, мој имењак и уједно вршњак, и ја играмо се у дну њиховог дворишта, трчимо око кола натоварених шиваћом машином.

Послије једног митраљеског рафала код сусједних Јошановића зачу се јаук и запомагање. Погибе синчић Ружице Лукић. Био је у посјети код бабе и дједа. Метак га је погодио у стомак док се играо. Сахрањен је исте вечери у дворишту.

Чује се бука мотора. Долазећи нашим кућама, путем из Војскове, неки нама непознати војници пролазе поред Лазине и стрица Раде куће. Улазе код нас у двориште. Први пут видим мотоцикл са приколицом. Један усташа вози, а други сједи поред њега и држи машинку на готовс. На себи имају кожне виндјакне, чизме и црне наочари, за мене све ново и непознато. Гледао сам их са стријепњом стојећи испред курузане. Сви смо испрепадани, у ишчекивању шта ће нам урадити. Рекоше оцу да са укућанима крене у Раван, како се код нас назива предио што се стере на ушћу Уне у Саву. На очево питање колико ћемо тамо дуго остати, одговорише:

„Брзо ћете се вратити. Чим очистимо терен од партизана“.

А потом, један од њих додаде:

„Не морате много ствари носити са собом“.

Каква лаж, каква обмана!

На поласку запријетише:

„Ко се ујутро нађе овдје, биће убијен“.

Кад одоше ми одахнусмо.

У кући стрица Раде остала је, лежећи у кревету, стара и болесна бака Марија Симчинова. Кад смо се у касну јесен вратили из логора, од ње није било ни трага. Гдје је нестала старица и за кога је она представљала опасност?!

Увече, поред наше куће наиђе колона партизана, крећући се путем према Раковици. Кажу:

„Нека нико не иде за нама“.

А на питање:“Шта ћемо ми?“, један од њих одговори:

„Спасавај се како ко зна и умије.“

По обичају, уочи Петровдана, код нас су се палиле лиле (правиле су се тако што би се осушена кора трешње причврстила за мотку, коју смо звали машала). Дјеца су их носила упаљене кроз мрак трчећи једни другима у сусрет, и циликала од радости. Овај обичај се код српског народа одржао кроз вијекове. Сада гледамо како устаје и Нијемци, који су се улогорили подно Војскове, ложе ватре на Сјенкосима. Наше лиле су то вече остале остале незапаљене. Моју лилу направио је брат Љубо.

Јулска ноћ је ведрa, чиста. Небо осуто звијездама.

Петровдан је, већ по традицији, вашарски дан у Дубици. Али овог 12. јула нема ни Петровдана, ни вашара. Изгледа да нам је и Бог окренуо леђа.

Отац је, у договору са братићем Симеуном, потоварио најважније ствари из куће у коњска и воловска кола (углавном, храну, одјећу, покривач). Требало је да кренемо заједно и покушамо у Дубици, код Ђуре Гавриловића, наћи глави мјеста. Али кад смо устали братића Симеуна нигдје. Отишао је без нас.

На срећу, из обје породице неко је преживио рат. Симеунов син Мирко био је у партизанима и рањен је у лијеву шаку; тако рањеног некако су успјели да протуре у Њемачку; гдје је и дочекао крај рата.

Полазећи на дуг и неизвјестан пут, код куће остависмо дванаест крава – музара и многобројну другу стоку. Стока је сад кроз мазгале слободно улазила у њиве и уништавала оно што је сељак с много муке и труда узгојио. Мајка Јела, коју смо ми, дјеца, од милоште звали мајка Јела, и ја сакрисмо кључ од наше куће на тркљи од махуна.

Пошли смо у рано јутро. Суце тек изишло. Запутили смо се, кроз засеок, према цркви. Нигдје никог живог. Зауостависмо се код куће Мирка Димића, очекујући да нам се придружи. Али и они су већ били отишли.

С Мирком и његовим смо у добрим односима. Наш Љубо и њихова, двије године млађа ћерка Марица, били су заљубљени једно у друго до ушију. Свадба која се очекивала, требало је да то наше пријатељство још више пробуди.

***

Ево шта је о трагедији своје породице испричала Марица Димић:

—

Причали смо, и готово сваки дан се виђали, ја и Љубо. Он је био црномањаст, округлог лица. Кад би гонила стоку на испашу гледала бих увијек да прођем поред његове куће, надајући се да ћу ту негдје и њега видјети. Док смо се једном налазили у кући, са кућног тавана повик Симеун Димић:

„Ено, изгори дућан Пере Гаврановића!“

Ми скочисмо да погледамо, а он нас одозго поли водом. Ваљда је том грубом шалом хтио да нас растави.

Сјећам се и друге згоде. Кад се код нас пекла ракија, умјесто ракије за пиће, дали су нам оне жестоке, „башице“. Она нас је добро опекала, али и ошамутула.

Родитељи, и моји и Љубини, су се надали да ћемо се узети. Већ се говоркало о будућем пријатељству. Али, ето, дође проклети рат и све преокрену.

Кад смо кренули од куће, отишли смо преко Кланца у Драксенић. Послије два дана стигли смо у Дубицу. Ту су одузели оца Мирка.

Ми остали дотјерани смо у Церовљане. Једне ноћи очепи киша. Пада, пљушти немилице. Тргла вода на све стране, а по води гамижу уши. И ми смо се од велике прљавштине били скроз заушљивили.

Послије нам рекоше:

„Идете кући.“

Али кад убрзо прођосмо мост који води за Босанску Дубицу и продужисмо прашњавом цестом низ Уну, жене почеше наглас да наричу.

Видјели смо обману, али ништа нисмо могли.

Дотјерани смо у Уштицу. Ту смо, на ледини, под ведрим небом, остали недјељу дана.

Једна старија крупна жена, из Срефлија, мислим да се звала Ожеговић, била је права јуначина. Храбро се носила са недаћама које су нас снашле. Имала је нешто кукуруза и досјетила се да их стуца у шупљини точка од коњских кола; од тако стуцаног кукуруза добила је нешто што је личило на брашно, скувала то на води и свакога од нас следовала је по кашика те смјесе.

Ни усташа се она није плашила. Кад би ноћу пролазили кроз логор, вјероватно у потрази за цурама и млађим женама, она би им, без пардона, довикнула:

„Одбијте, идите одавде!“

Поред ње осјећали смо се сигурније.

Послије смо скелом превезени преко Саве у Јасеновац и стрпани у вагоне – шталаре.

Дан прије одласка мајка је родила брата Раду. Упркос свим недаћама које су нас задесиле, био је здрав, напредан. Мајка га је дојила иако није имала чиме.

У вагонима смо, по највећој жеги, провели три дана и само се вода тражила. Били смо затворени као стока. Ту се вршила и нужда. Кад је напољу почела да пада киша, протурила сам кроз решетке прсте, хватала капи и дотурала осталим, да макар мало оквасе уста.

Дошли смо у Плетерницу и ту распоређени да радимо. Послије су нас поново покупили и вратили назад у Церовљане.

Пролазећи кроз Јасеновац, видјела сам, захваљујући малчице одшкринутим вратима вагона, мноштво људи. Логор је личио на мравињак. Једна мајка је дуго у наручју носила мртво дијете, да би га најзад оставила крај цесте. У јарку, поред пута, јаучући, остаде и једна, нешто крупнија, старија жена, која није могла више пјешачити. Вјероватно је ту и скончала.

У Дубици нас затворише у решт (затвор). Преко чувара Мује тражили смо да ступимо у контакт са Илијом. Из затвора нас је извадио Мујо и одвео својој кући. Били смо под кровом, скривени, недјељу дана, кад нам Мујо рече да опет купе Србе. Па ако би нас нашли код њега могао би и он настрадати.

Тако смо, током ноћи, отишли код Илије. Илија је био доље, код Мљекаре.

Послије напада партизана на Херцеговце – мухацире, који су излазили из села, у пљачку, и помлатиле их код куће Ивице Ивашковића, усташе су покупиле све Србе.

Потјерали су и нас. Љубу је задржао Стјепан Орнек, Хрват, пријатељ нашег оца. И ја сам се некако придружила њима. Кад смо били код Орнека дође Илија и рече да су мајка, мали брат, сестра Радосава и бака Милка потоварени у кола и одвезени. Чувши то, Љубо се бацио на земљу и почео да удара главом о тврду цесту. Из њега је липтала крв, а он је говорио:

„Ја никада више нећу видјети мајку.“

Орнек је Љубу стрпао међу вреће и тако замаскираног успио пребацити у Липик, код Новске. Ја сам остала код Илије и послије отишла кући, у Пуцаре. Преко везе сазнала сам да је Љубо жив и послије рата отишла сам тамо и довела га кући.

Кући се, из Норвешке, убрзо вратио и отац. Сви остали су спроведени у Јасеновац и убијени.

Својим очима сам гледала кад су два партизана, који су се претходно предали усташама, издавали своје другове, тако што би, док је пролазио народ на путу за логоре, упирали прстом у њих. Један од њих био је наш крштени кум који ме држао на шакама.

***

Тек што смо кренули од куће Мирка Димића засуше нас топовском ватром са Сјенокоса, из Војскове.

Прво чујемо пуцањ, а онда се на том мјесту укаже дим, да би тренутак, два касније услиједио застрашујући звиждук гранате и најзад би се чула експлозија. Спопада нас ужасан страх да кога не погоде. Забога, па нисмо ми војска да нас гађају топовима! У страху и паници, натјерали смо и волове да трче. А од паклене пуцњаве планули су се коњи и отац једва успијева да их заустави кад смо скренули поред школе низ Глигића страну. Срећом, брзо смо протрчали поред цркве и школе, брисаног простора.

Скренусмо према оном дијелу села које зову Личани. Били смо сигурни да нас више не може погодити граната и осјетисмо велико олакшање.

У Клековцима нам се преврнуше кола у блато. Кад су их вратили у нормалан положај и извукли из блата, Љубо је морао у Раковицу да се окупа. На брежуљку званом Светиња мајка ми показа црквицу.

Улазимо у село Драксенић. Куће у низу и другачије него код нас. Оне поред цесте некад су биле окречене у плаво и зелено. Сад су то, међутим, само рушевине, згаришта, обрушених кровова, без врата и прозора.

Мало даље, с обје стране пута, велике јелке. Прођосмо поред цркве. Видим отворена врата. Пријеђосмо ријеку Раковицу. Дошли смо код породице Савковић. Они су боравили код нас прошле зиме, послије оног покоља у цркви.

Вуче ме жеља да ту, у близини, видим цркву у којој је извршен покољ. Са мном је пошла и сестра Зора. Улазна врата су разлупана. Опрезно и са страхом улазимо унутра. По зидовима се виде трагови крви, док је патос од плочица опран. Понека икона и олтар нагрђени.

Прожима ме нека чудна језа док напуштам тај храм који су звијери у људској сподоби оскрнавили. На сјеверозападној страни, десно од излаза, видјеле су се двије огромне гробнице. Поглед су му привукли неки чудни трагови. Касније сам сазнао да су то били трагови тенковских гусјеница. Због порушеног моста на Раковици тенкови су сишли у ријеку и тако је прешли. Том приликом су нагазили и на гробнице покланих. Имао сам осјећај као да су мртве несрећнике хтјели да усмрте и по други пут.

Одлазим на порушени мост. Гледам га разореног. Пипам гвожђе и чудим се како је стављено у тако тврд камен (уствари бетон).

Пред једном кућом, гдје Раковица прави окуку, усташе пљачкају стоку. Један од њих дао се у потјеру за свињом. Кад се учини да му је на дохват руке, свиња некако успијева да му измакне. То веома расрди усташу и он се лати пиштоља. У том трену сретосе се моје и његове (плаве) очи. Стајао сам као укопан, без даха. Нисам знао да ли ће да пуца у мене или свињу. За њега смо имали исту вриједност.

Маја Јела, која је то пратила из прикрајка, зовну ме и руком показа да дођем кући, што сам и учинио. Добро ме је наружила због моје непромишљености.

Дође наређење за покрет. Идемо цестом према Дубици. Око нас усташе, наоружани пушкама са исуканим бајонетима. Испод каменог прага у Драксенићу Маја и ја остависмо и други кључ од наше куће у Пуцарима.

Отац, који је донекле владао њемачким и енглеским, покуша Нијемцима да објасни да ми нисмо никоме криви и да нас, према томе, пусте, али то би узалудан покушај.

Идемо насипом поред Уне. Плаши нас толика вода и страхујемо да се и ми и кола не стровалимо у њу. Уна је овдје доста широка. Тамо, на другој страни, су врбаци, а иза њих пукла пространа равница.

Зауоставили смо се близу моста на Уни. Испред кола брат Љубо јаши на Вранцу. Наста застој. Док чекамо да очепи и свјетина крене, из оближње куће изиђе Муслиман. Приђе Љуби и рече:

„Бр’те, то је мој коњ!“

На то Љубо кратко одсијече:

„Не!“ И погледа оца.

Отац сиђе са кола. Покушава томе човјеку да објасни да је коњ наш, да га водимо још од куће. Али узалуд, овај пријети ли, пријети. И не одустаје од намјере да присвоји коња за кога и он зна да није његов.

Отац рече брату да му да коња. Шта је друго и могао да чини. Брат се повинова очевом налогу и сјаха. Чим он сјаха Муслиман дограби коња за поводац и одведе. А док води коња пред собом тјера и наше стадо оваца.

То је била прва, али неће бити и посљедња пљачка коју ћемо доживјети тог трагичног љета потуцајући се од једног до другот усташког логора.

Док чекамо да ступимо на мост и са осталим несрећницима пријеђемо на лијеву обалу Уне, родитељи препознаше човјека који се као партизан предао и сада, окружен усташама, руком показује на своје дојучерашње саборце, рачунајући да ће тако, тим издајничким чином, себе искупити. Њих то веома узнемири, плашећи се да и на оца не упери прстом. Страх је био разложен, с обзиром да се наш Ратко налазио у партизанима.

Приближавамо се мосту. Он је ту, само на неколико корака од нас, у друштву усташа. Хоће ли уперити прстом у нас?

Страхујући, ипак сретно пролазимо поред њега на дрвени мост преко Уне, која је овдје широка. Између дасака се види вода. Неке су трошне. Доста има измета од стоке. Видим много млинова на води.

Дотјерани смо на Церовљане. Пролазимо кроз Хрватску Дубицу. Прво се пењемо кривудавим путем, да би се затим указала низбрдица и равница. Тамо даље је жељезничка станица Церовљани.

Ограђени смо жицом. Много народа, стоке, кола, јада и страха. Кажу – побиће нас све!

Живимо под ведрим небом, без воде, хране, на голој земљи. Маја Јела одлази у шумарак да донесе дрва да нешто скуха. Враћа се сва уплахирана. Рече да је видјела мртвог човјека, разбијене главе и рашчупану дјевојку, коју су одводили на силовање.

Није више смјела ићи тамо. Скупљала је суву, велику траву око нас да наложи ватру, скува нешто кукуруза да нам утоли глад.

Од станице, са високо постављеног митраљеза, повремено пуцају. Видим, народ се пење у вагоне. Рекоше да одлазе на рад у Њемачку. Или су, што је вјероватније, завршили у Јасеновцу.

На другој страни пруге видимо људе како копају двије велике гробнице.

Чим смо дошли, одвојише све мушкарце. Одвојише и брата Љубу, који је имао шеснаест година. Сједили су близу, под врелим сунцем.

Видим, као сад, како онај потказивач пролази кроз строј и упире прстом у овог или оног. А на кога покаже, тога официр куцне мочицом. Он се истог часа диже и одлази.

Тај строј од неких четрдесет људи у колони по двојица, одведен је назад, цестом која завија уз Каурско брдо. За њима се дизао облак прашине. Ускоро се чуло да су стрелјани на Уријама код Босанске Дубице, да су тројица скочили с моста у Уну. Двојицу су убили, а један је отпливао низ воду, рекоше.

Једне ноћи паде велика киша. На земљи гдје лежимо јарци пуни воде. Маја нас подиже на кола да се осушимо. Све је у блату измијешаном са људским и сточним изметом, смрадом и јадом.

Једно јутро дође отац са Љубом и стричевима Радом и Милошем и рече:

„Јело, нас негдје гоне. Ја ћу пазити на Љупка“, како је звао брата из милоште, „а ти на ово двоје малих. Немој се растављати од биљца и котлића са масти.“

Маја Јела, осећајући опасност, преклињала је брата Љубомира за се пресвуче у женско одијело. Још се није ни бријао. Одбио је, рекавши:

„Куд сва браћа – туд и ја!“

Изљубили су нас и отишли да се више никад не видимо. Чак им ни за гробове не знамо. Колико је суза маја Јела пролила за сином првенцем!

„Е, мој Љупко, да ти послуша своју мају, можда би остао жив!“, говорила је толико пута. Видјела је у Славонији младиће који су се тако спасили.

Пронесе се вијест да идемо кућама. Каква радост! Узели смо волове. Коње Ружу и Зеку су нам већ били опљачкали.

Враћали смо се кроз Хрватску Дубицу. Ето, мушкарци ће се ипак вратити, стока надокнадити, кукурузи докопати, само да се ми вратимо нашим кућама, тјешиле су жене једна другу.

Жедни, гладни, прашњави, под врелим сунцем, колона јадника се отегла иза изласка на прави пут поред Уне. Али, ево, умјесто да скренемо десно за Босну, колона иде право, у непознатом правцу!

Па, ми не идемо нашим кућама! Опет нас преварише. Поче наглас плач и запомагање:

„Воде нас клати! Све ће нас побити.“

Зашто су нас водили околу у Јасеновац? Ако им је то био крајњи циљ и намјера, било је много лакше и брже да су нас натоварили у сточне вагоне у Дубици, која је само двије станице од Јасеновца, умјесто што су нас водили околу.

Да ли су заиста мислили и жељели да нас врате кућама и да ли је неко то спријечио на путу или у самој Дубици? Зашто би нас гонили околу ако им је било много једноставније послати нас директно у логор?

Одговор на ова питања ни данас не знам. Заиста чудно. Можда је неко од издајника овдје имао утицаја и наредио да не идемо нашим кућама?

У пролазу од неких мјештана тражимо воде. Тјерају нас уз псовку, псују нас као Србе, партизане... Од неких добијамо воду.

Колона јадника иде споро цестом. Јулско сунце пече, пржи. Волови полако вуку кола.

Дотјераше нас у Уштицу. Само жене и дјеца. Ледина утабана, нигдје травке.

Кад уђошмо у Уштицу одузеше нам волове, кола и завежљај најпотребнијих ствари које смо могли понијети са собом.

Ријека Сава мутна, набујала. Маја Јела ме опомиње:

„Немој ти, синко, да идеш до воде. Тамо су се нека дјеца утушила!“

Из даљине видим да се неки дјечаци купају. Једна млађа жена ту, пред нама, псује усташу. Уста јој зацјенушила, марама на глави накренута:

„Ти си мога брата убио!“

Он се само смјешка. Рекоше да је полудјела од свега што је видјела. Није ни чудо!

Пронесе се вијест да нас гоне пријечно, у Јасеновац, и да одузимају мушку дјецу. Осјетих радозналост, али и страх: да ли ће и мене изабрати?!

Маја Јела носи биљац, кантицу масти и мали завежљај. Ево нас на обали Саве. Видим на лијевој страни жељезнички мост преко кога протутња пар возова, што ме је задивило. Доље компама (скелама) превозе народ на јасеновачку страну.

Чудим се како коњи и кола натоварена сијеном и народом могу стајати на води. Исто тако, било је и мањих чамаца који су прелазили тамо – овамо, а нешто ниже била је скела у којој су мушкарци у сељачким одијелима, црним шеширима, у пратњи усташа, превожени на другу страну у сједећем положају.

Много касније сам сазнао да су ови несрећници превожени у Доњу Градину гдје су убијени.

Сунце угријало, колона помало мили. Ево нас код Саве, таласи запљускују обалу. Најзад нас товаре на скелу. Улазимо, љуљамо се. Ево нас на јасеновачкој страни. У групи се пењемо свјеже утабаним путељком. Избисмо код кућа. Видим на другој страни, поред зида, дјечачиће у сељачким ношњама. У покрету ми приђе усташки официр, куцну ме по лијевом рамену и рече:

„Ти, мали, ‘ајде тамо!“ Показујући руком према издвојеним дјечацима.

Прешао сам невољно неколико корака у том правцу, кад ме сустиже маја Јела, повуче на своју страну, покри фертуном, заклони пртљагом, док не прођосмо даље. Обазријех се у страху. Видим, онај усташа чека друге жртве.

Много касније сам сазнао каквој се опасности и ризику маја Јела изложила овом приликом да би ме спасила од сигурне смрти. На хиљаде одузете дјеце убијено је у логорима само зато што су Срби.

Дотјераше нас до вагона – шталара, набише унутра. Без воде смо, страшно је вруће. Купамо се у зноју на јулској жеги.

Сестра од стрица, Перса Благојевић, тек што је родила малу Даницу. Мала плаче. Мајка нема чиме да је умири.

Пролазе усташе са бајонетима на пушкама. Гледају поред вагона. Перса кроз решетке моли:

„Браћо, дајте нам воде!“

Одговор долази ударцем кундака у вагон и псовкама:

„Мајку ти српску! Даћу ја вама воде кад дођем унутра!“

Уплашене жене вичу:

„Метни јој руку на уста, Персо, угуши је. Све ће нас побити због ње!“ Малу Даницу некако смирише. Ускоро и заспа.

Срећом, сједимо ближе вратима. Видим како народ гоне. Маја нас скинула голе. У једно дува, а другом маше марамом да нас расхлади. Како је њој и осталима било у овом паклу!

Залупише, закључаше врата. Воз пође. Поче бивати хладније.

Пробудио сам се у селу Јакшићу, код Славонске Пожеге. Рекоше да је неколико старица умрло у току пута. На станици смо се освјежили водом с бунара.

Овдје смо били распоређени да радимо.

Сеја Зора је била код једне жене која је имала двије кћерке, у кући наспрам оне у коју смо ми били распоређени.

Мене је хтио да узме себи Чех Моравак. Обећавали су ми да ће ми бити добро, да је маја Јела ту, код првог комшије. Узалуд. Плакао сам, вриштао, ништа ме није могло убиједити да се растанем од маје. Држао сам је за сукњу објема рукама. Најзад смо остали заједно код породице Станка Нијемчевића. Они су имали два сина старија од мене: Јову и Драгу.

Маја је радила пољске послове, а ја чувао гуске и свиње на утабаној ледини близу шумске пруге, гдје није било траве. Спавали смо у штали. Ријетко смо примани у кућу газде.

Хране није било довољно. Маја Јела би кришом вадила кромпире из котла у којем се кувало за свиње, те нам доносила у шталу, кријући у фертуну. Ситуација је била још тежа кад је сеја прешла код нас због болести.

Неко нас је оптужио да смо из партизанске породице. Једног дана, била је недјеља, наређено нам је да идемо код католичке цркве у Јакшићу.

Отишли смо тамо, страшно уплашени, и очекивали оно најгоре.

Сјећам се ниског дрвета које је имало бијеле лоптице, мекане плодове које сам пипао рукама. На раскршћу, гдје се наш сокак одваја, био је крст и фигура Исуса, разапетог на крсту. Гледао сам, чудећи се сваки пут кад бих туда пролазио. Тога код нас није било.

Са још неколико породица, жена и дјецом, исчекивали смо најгоре. Срећом, враћени смо кући. Изгледа да предсједник села није дозволио оно најгоре. Тако смо бар чули.

Страдање Милеве Међед

Милева Међед из Војскове, родом од Ристића, из села Бјелајаца, имала је шест сестара и два брата. Кад су као мали остали без оца, морали су као дјеца ићи у најам, радити код других да се прехране. Удала се од петнаест година.

Чим су почела усташка злодјела, њене прве комшије Луци, Хрвати, дошли су са ножевима у кућу брата Владе. На његове ријечи:

„Па немојте, браћо! Ми смо прве комшије, живјели смо лијепо!“, рекли су му:

„Е, Србине, сада је дошло наше вријеме. Ти ћеш добити своје!“

Жива су га дерали пред фамилијом, одсјекли му полни орган, уши и нос, ископали очи и оставили га таквог. Владо је молио своје укућане да га убију, прекрате му муке. Нису могли, остао је да умре на мукама.

Други брат, Милан, кад је нападнуто његово село Бјелајци, избјегао је код Милеве. Њен муж Микан био је ратни заробљеник у Њемачкој и о њему није имала никаквих вијести, док се није вратио кући, 1945. године.

Са своје троје дјеце и породицом брата Милана, отјерани су у логор у Церовљанима. Милана су одмах издвојили. Није се вратио, као ни хиљаде других.

Када се вратила из логора, нашла је само кућу незапаљену, јер сијено под рогом, срећом, није плануло. Хране није било. Са комшиницом Девом Димић и сестром Јелом повела је дјецу, Госпаву и Бранка, са собом у Ресановце, да нађу било шта од хране, како су многи тада чинили. Душанка је остала у кући болесна, са температуром.

Када су дошли тамо, сјећа се ћерка Госпава, ископали су полусмрзнути кромпир, пекли га на ватри и јели.

У повратку кући, на њих је наишла војска, Нијемци и усташе. Скупили су их и рекли да ће их све побити ако их нападну партизани. Почели су оштрити ножеве и бајонете пред њима. Мајка Милева је молила да прво убију њу, да не гледа клање своје дјеце.

„Е, прво ћемо њих клати, па онда тебе!“ – одговорили су зликовци.

Почели су сви наглас јаукати, врештати. Одвели су их у напуштену шталу, гдје су као таоци, под стражом, провели бесану ноћ.

Ујутро су их истјерали напоље. Било је ту доста народа из Подградаца и Јабланице. Почели су издвајати већу мушку дјецу. Син Бранко је био у опасности. Био је још дијете, али се истицао висином. Њега су успјеле сакрити између себе, обукавши му женску блузу.

Госпава се сјећа да су војници имали гвоздене капе (шљемове) и да су главни јахали на коњима.

Ипак су се срећно вратили преко брда кућама. Маја је сумњала да нас је издала Пекића цура, дјевојка из Влашковаца, која је била код нас слушкиња. Била нам је неки даљи род.

Прошли смо сретно у поређењу са оним што се десило недалеко, у селу Слабоштини, гдје је 1450 жена и дјеце са Козаре бачено у бунаре!

У близини је било Херцеговаца, који су доведени на имања убијених Срба. Мушкарци су носили домаће ткане панталоне, са дугачким туром, што је мени изгледало смијешно. Пронијела се вијест да су опасне убице, те је владао страх од њих.

Осјећали смо се потпуно утучени, беспомоћни, одвојени од родне груде. Један пријатан старији човјек из Нијемчевића, који је носио бијело сељачко одијело, пролазећи путем поред куће, питао ме је чији сам. Рекао сам оно што сам у логору чуо од других:

„Био птичији, а сад нисам ничији!“

Он се насмијао и то препричавао. Касније сам чуо да је завршио у Јасеновцу.

Село Јакшић је ушорено. Ујутро иде гонич и гони краве и волове на испашу. Све је другачије него код нас у Босни.

Мајка ми је купила „кебу“ или „шклоју“, како се код нас зове мали преклопни ножић, црвене боје, од трговца – носалице. Док сам се играо у дворишту, заборавио сам га и више га нисам видио. Тако ми је било жао, јер је то било све што сам имао. Данима сам био тужан због тога.

Дошао је свети Пантелија, слава Југовића. Знам да су маји Јели биле сузе на лицу кад је о томе причала прије поласка на посао.

Кад су увече дошле кући са посла, састале су се и сјетиле се свега, лијепих успомена. Све жене Југовића су уздисале, плакале говорећи:

„Ето, гдје смо ми сада, на нашу славу!“

Оне, неписмене, пратиле су дане по посту од светог Петра и тако знале у који је дан наша слава и без писаног календара.

Очекивали смо да идемо кућама, да изађемо из туђине и овог јада. Једна жена је добила дозволу, па је отишла у Босанску Дубицу, гдје је чула да су усташе још у селу Пуцарима и да се ни случајно не враћамо преко Дубице због Срба издајника. Оне које крену назад, враћају поново у логоре, из којих нема повратка.

Повратак из логора

Касно у јесен, дошао је човјек из Босанске Градишке по своју породицу, са пропусницом за њих седморо. Мајка Јела га је замолила да и ми пођемо са њима. Пристао је, али на нашу одговорност.

Жена, која је ишла раније да извиди ситуацију, опоменула нас је да се из Јакшића не враћамо преко Дубице због издајника.

Путовали смо возом до Велике Капеле и ту, у Капели, гдје смо пуно чекали, са уживањем сам гледао како пиште парне локомотиве, идући тамо-амо поред нашег вагона. Падала је јесења киша, капи су цуриле низ стакло док смо чекали да воз пође. Тада, а и касније, био сам очаран, изгледом и снагом локомотива. Желио сам да будем машиновођа, замазан, и да се возим онако високо, у локомотиви.

У Капели смо пресјели за Окучане. Путовали смо сћућурени у ћошку. Сваки пут кад су долазили униформисани људи страховали смо за живот. Тако смо дошли до Окучана и ту изашли.

Из Окучана смо пошли пјешнице за Босанску Градишку. Требало је препјешачити око 12 километара. Пошли смо носећи оно мало сиротиње што нам је остало из логора.

Срећом, наишао је камион. Шофер нам се учинио добар, па смо га замолили да нас повезе. Пристао је рекавши да, кад дођемо до моста на Сави, морамо лећи на патос на нас не види стража.

Превозио је гвоздену бурад која су звонила кад би наишао на рупе у путу. Возили смо се стјешњени између буради. Прије моста на Сави рекао је да легнемо на под и тако смо сретно прошли контролу. Пређосмо, срећом, на босанску страну, у Босанску Градишку. Како је била ноћ, отишли смо у оближњу биртију, гдје смо преноћили.

Ту биртију је држао Србин, Милан Сувајац, са женом Мађарицом, Евом. Рекао нам је да су наша села попаљена, да код нас тамо нема ништа. Предложио је да сеја Зора остане код њих неко вријеме док ми не видимо како је код нас, па да је послије одведемо кући. Милан и Ева нису имали дјеце.

Некако су успјели да убиједу мају Јелу да ће сестри овдје бити лијепо и да би зато требало да остане. Тако је сестра остала код њих. Касније ће се маја кајати због тога и много суза пролити.

Кад смо дошли кући и смјестили се, маја је покушала да оде у Градишку по сеју, али тамо се више није могло због усташа. Више пута је мајка покушавала, идући докле је могла према Градишки, распитивала се за њу и Сувајце. Још колико бриге, јада и пријекора је поднијела од сусједа, нарочито од Душе, Лазе Југовића:

„Па, како си могла да је оставиш?! Како ћеш то објаснити мужу Стеви кад се врати?!“

Била су то најболнија питања за мајку све док је, коначно, није нашла.

Сљедеће јутро смо доручковали код њих. Сјећам се шоље са топлим млијеком на којој је била слика ученице како чита књигу, окружена гускама. Дали су ми комад курузе. Газдарица се извињавала што није имала пшеничног хљеба. Већ сам се био навикао на пшенични хљеб и тешко сам жвакао курузу. Касније ћу је и те како радо јести, али више ни ње није било!

Кренули смо путем за Подградце у друштву више жена и дјеце, носећи наше ствари. Наишли су Цигани са колима. Уз наплату, повезли су ствари.

Једна млађа, носећа жена и ја смо заостали. Ишли смо споро. Пошли смо били у погрешном правцу, али смо се на вријеме вратили на прави пут.

Био је договор у групи да се сљедећег јутра нађемо на истом мјесту, па да скупа идемо својим кућама. Остали су преноћили у дому или школи.

Кад смо полазили из Јакшића, стрина Сава, једна племенита, несебична мајка и бака, рекла нам је да, ако нам затреба помоћ, одемо код Симеуна Швраке у Лужанима.

Кад се Сави родила унука Даница, тепала јој зовући је: „Оди својој драгој!“, па је Даница, кад је проговорила, Саву почела називати Гага, да би је касније тако звало и читаво село.

Послушали смо стринин савјет и сишли са канала до куће Симеуна Швраке. Њихов син је чувао говеда ту, близу куће.

Казали смо ко смо и они су нас примили.

Било ми је хладно, осјећао сам грозницу. На нашу срећу, у току ноћи сам добио температуру, тако да ујутро нисмо могли ићи са групом. Те ноћи нисмо ни слутили да нам је моја болест спасила животе!

Како нас ујутро није било на договореном мјесту, остале жене и дјеца су кренули без нас својим кућама. На несрећу, наишли су на усташе који су се враћали из пљачке и убијања. Вратили су их све у логоре, укључујући и ону малу трудницу. Кући никада нису стигли.

Многе од њих је маја Јела познавала. Биле су од Бијелића, Бабића и Вилића из села Раковице и Бијаковца. Када је маја пролазила поред њихових кућа, на путу за Пуцаре, хтјела је да им се јави, да их види, али није било никога. Кад се вратила назад мени, у Лужане, рече ми:

„Синко, оне жене се нису вратиле својим кућама!“

Тада није знала шта се са њима десило.

Тек последије рата сазнала се њихова зла судбина. Остале су пуне куће, јер се ни мушке главе нису вратиле из логора.

Остао сам лежећи у бунилу, у малој соби, двије недјеље пијући само сурутку, која ми је помогла.

Док сам био ту, домаћице су ми давале вечеру из земљаног лонца, говорећи:

„Мали, ево за тебе буњгура!“

Нисам знао шта је то док нисам на дну лонца видио крупно самљевено скувано кукурузно брашно, зачињено са мало кајмака. У нашем селу то се јело зове шен и у дјетињству сам га често јео. То је обично било све за вечеру.

Кад сам се опоравио маја је отишла у Пуцаре да види како је код куће. Вратила се рекавши да је снајица Стана са Богданом дошла кући, да су усташе напустиле село и да су партизани убили старца Вују Југовића оптуживши га да их је одавао усташама.

Вујо се за вријеме офанзиве крио око куће, у кукурузима. Од читаве породице остао је сам, јер су сви остали отјерани у логор. Једнога дана је понио брашна сестри од тетке у Козару и код моста на Ограђеници наишао на партизане. У разговору, стари Вујо је приговорио:

„Шта ви ово направисте од народа?! Гдје је мој унук Милан?“

Љ.Б. се разбјеснио, откинуо дио ограде са моста и тиме смрскао главу старцу, који је остао лежећи на путу. Његове остатке нашао је Микајло Тепић из Пуцара и јавио породици кад се вратила из Славоније. Остаци старог Вује нису никад сахрањени.

Убица се изговорио да је стари Вујо одавао партизане усташама. Касније је о томе свима причао. Као да није било довољно што су усташе без икаквог суда или

одговорности чинили злочине над недужним народом и све уништавали, него су и они ријетки преживјели, ето, страдали од партизана.

Кад сам ојачао, премјестили су нас код једног самца, човјека нижег раста. У његову собу улазило се кроз просторију гдје су биле краве. Смрдило је све по крављем ђубру.

Мислим да маја те ноћи ни ока није склопила, јер је он имао нечасне намјере. Ујутро смо напустили ово непријатно мјесто и отишли код жене која је држала мљекару за муслимане из Босанске Градишке.

На путу кући, били смо на посној слави светог Николе код рођакиње у Јабланици. Јели смо погачу, пасуљ, кромпир и поврх свега мед као посласицу. Сјећам се да је зимско сунце било ниско кад смо кренули према нашој кући. Кад смо дошли на Сјеверовачку страну – а још далеко од наших кућа – зимско сунце је било на заласку.

Паде зимска ноћ без мјесечине. У селу смо Раковици, код Поповића гаја, гдје су усташе тога љета побиле групу људи. Плашио сам се тог мјеста, све је било пусто и глуво. Нигдје никога. Само понека подивљала домаћа животиња направи лом тражећи спас у бјекству, плашећи се нас а и ми ње.

Маја ме храбри:

„Још мало, синко, па ћемо бити код наших кућа. Ево нас у Дошлићима, па ћемо низбрдо, преко ријечице Кабловске, у наш Тук, кроз шуму и воћар.“

Срце ми лупа! Каква само радост!

Коначно смо под прозором наше драге куће, последије толико прогона и лутања од немила до недрага.

По договору, маја куцну у прозор три пута да не би уплашила укућане. Улазимо радосни на врата наше куће.

У соби је наложена ватра, топло је. До прозора, према путу, је ормар, да се не вिति оно мало свјетла од пећи. Још је било опасно.

Мали Богдан лежи болестан на кревету. Снаја Стана рече нам да је, кад се вратила, нашла на сред собе уцрван костур вола.

Авлија зарасла у велику траву. Стоку, коју смо оставили, опљачкана. Хране нема.

Те зиме смо морали сакупљати оно што се могло наћи по њивама, да би се некако прехранили и преживјели.

Кући смо дошли, крајем 1942, у оних „пет дана“, како су их звале наше мајке, кад се мрси између поста св. Николе и почетка божићњег поста. Нашу радост због повратка кући прекинула је смрт малог Богдана који је лежао у ватри, борећи се својим нејаким тијелом, исцрпљен свим недаћама логора и патњи које су нас пратиле.

Неколико дана по нашем повратку, умрије наш Богдан на рукама мајке и баке. Каква опет несрећа и туга! Па, зар није довољно што смо остали без одраслих мушкараца и снаге, што о њима ништа не знамо? Зашто и ова несрећа?

Да не бих слушао јаук и плач, мене су одвели у кућу Станке и Лазе Југовића. Станка ми је открила свијет српских народних прича и пјесама. Сазнадох за Краљевића Марка, крилатог Шарца, Мусу Кесецију, зидање Скадра на Бојани, Милоша Обилића, девет Југовића...

Станка је знала многе народне приче о српским јунацима, загонетке, знала је српску народну поезију, поезију која се преносила са кољена на кољено и тако одржала дух у народу кроз стотине година робовања. Уз то, имала је приповједачког дара.

Причала ми је, сједећи испред пећи и пушећи, повремено додајући дрва у ватру, а ја сам је слушао отворених уста, тражећи да ми понови приче, да прича још, док не бих заспао. У својој машти сам видио све ове ликове. Изгледали су ми величанствени, сјајни. Станка ми је, причајући, давала наду и охрабрење да постоји нешто наше што је јаче од овог зла у коме се налазимо.

Станка се завјетовала да ће постити читаву годину дана због сина Милана који се налазио у логору. Вјеровала је да ће се Милан вратити ако она издржи пост. Бројала је дане и недјеље по постовима и свецима и имала свој, неписани календар. Знала је тачно кад је који дан и ту није могла оманути.

И прије рата, кад су прилике биле кудикамо боље, постови су многе доводили у искушење. Јер, током поста не смију се јести месни и млијечни производи, а ни јаја, и шта онда човјеку преостаје: риба, уље, житарице, воће и поврће, а тога никада није било у изобиљу.

Кад сам долазио код ње да ми прича причу, сјећам се да сам је затицао поред пећи како једе печен кромпир и црвени лук са кукурузом. То је, уз мање изузетке, био њен једини јеловник.

Издржала је тако читаву годину, а ја се и данас питам како. Каква је то била гвоздена воља и упорност?!

И заиста, Милан се вратио. Било је то у јуну 1945. Чудо Божије или је у питању нешто друго, тек мајчинска љубав је била јача од свега.

На сам дан сахране, усташе – пљачкаши су били у сусједном селу Бијаковцу и код комшија Дошлића, у селу Раковици. Прво смо отуда чули кокодакање кокошију, а убрзо затим спазили смо и усташе, како се крећу око кућа. Побјегли смо у Јекиће, страхујући да не дођу и код њих. Само је Петар Јошановић, један од тројице преосталих мушкараца у читавом селу, остао поред мртвачког сандука.

И Дошлићи су се једва успјели спасити, побјегавши у оближњи шумарак. Кад су ушле у шталу, усташе су пуцале у овце и свиње. Побијену стоку потоварили су у кола и одвезли са собом у Орахову.

Срећа је да нису ишли даље и да су се брзо вратили одакле су и дошли, тако да смо могли да сахранимо малог Богдана. Дуго сам осјећао велику жалост и празнину за њим. Често сам одлазио на гробље, стајао пред малим храстовим крстом оживљавајући у сјећању његов лик и питајући се зашто се то морало баш њему десити.

Код Муслимана који је живио близу Дубице неко је препознао нашу краву Перову. Кад су му рекли чија је крава, веле да је одговорио:

„Бр’те, ово ми је војска дала.“

Тражио је за њу торбе и торбе жита, тако да смо морали платити оно што је наше.

Мајка је неколико пута покушавала да оде у Градишку по сеју, али тамо се живе главе није могло. Враћала се с пута горка и неутјешна. Никако себи није могла да опрости што је олако пристала да остави дијете у туђој кући, далеко од родног прага, без мајчинске заштите и љубави. Шта ће јој на то рећи муж кад се врати?

Од брига за дјететом ни сан је више није хтио. Чак је и пропушила. Учинила је то по наговору неких старијих жена, које су је увјеравале да ће је дуван смирити. Пушила је „ћућу“ (врста домаћег дувана, који се некад кришом узгајао код нас).

Чули смо да је наш Ратко, разочаран оним што се с нама десило током офанзиве, са браћом Бјеловуцима из Јабланице прешао у четнике. Тој његовој одлуци у приличној мјери кумовало је и посве безразложно убиство Вује Југовића, старца од 82 године.

Плашили смо се посљедица због Ратковог преласка на „непријатељску“ страну, с обзиром да у близини није било четника који би нас заштитили.

Опљачкано до темеља, оно мало народа што се вратило својим кућама једва је некако преживљавало. Жене су радиле мушке послове, а дјеца послове одраслих. Није ништа необично било видјети тринаестогодишњака да коси или жену како држи ручице плуга.

У прољеће 1943. године кукуруз се сијао тако што су жене и дјевојке, а богме и нешто одраслија дјеца, мотикама и трнокопима, умјесто плуга, прекопавале ледину, а као брнача служила нам је грана од црног трна или глогића. Срећом, и овако посијан, кукуруз је добро родио и нисмо гладовали.

Црква и школа затворене. Нити се ко рађа, нити жени и удаје, па нема ни крштења, ни свадби. Само бјежанија и непрестани страх од изненадних усташких упада, било од Дубице, било од Орахове.

Од мушких које су већ првих дана нашег потуцања по усташким логорима одвојили од нас и одвели незнано куд, нема никаквих вијести. Један човјек, који је побјегао из Јасеновца и преноћио код нас, на многобројна питања и запиткивања да ли је видио некога од наших, није могао ништа одређено да каже, али је зато подробно причао о ужасима који се у том људском паклу дешавају.

Ипак, у нама је тињала нада да ће се бар неко од наших жив кући вратити.

Послије Богданове смрти у кући нас је остало троје од осмеро, колико нас је само неколико мјесеци раније било. Али сада је кућа била пуна избјеглица. Живјели смо као једна фамилија и дијелили братски оно што смо имали. Кувало се за све и јело из једне дрвене здјеле и исте кашике, која се додавала из руке у руку и ишла од уста до уста око синије. Столица нисмо имали него бисмо сједили на земљи, поредани једно поред другог укруг око синије.

Нешто би се за храну и нашло, мада је била оскудна, али најтеже смо подносили то што није било соли. А соли нисмо имали све до краја рата. Да би нас некако заварала, Јованка Влајнић, из Драксенића, прибјегавала је увијек једном те истом трику: извадила би однекле марамицу у којој је држала нешто соли, стављала је између три прста и потом руком прелазила преко дрвене здјеле, кобајаги као да соли. При том би испустила нешто соли, тек толико да имамо илузију како је јело посољено. И морам рећи да је тај трик палио. Потом би ону марамицу поново завезала и гурнула себи у њедра, да се нешто нађе и за идући пут.

Несташицу соли увелико је осјећала и стока. Кад би краве, пасући, наишле на мјесто гдје смо ми, дјеца, мокрила, оне би не само до коријена „попасле“ траву, већ би и земљу лизале. Често смо их, служећи се преваром, враћали кад би пошле у штету. Тим опробаним триком нарочито се служила Зора Симеунова. Зовнула би краву по имену и задигла мало сукњицу као да ће мокрити. Крава би као блесава потрчала према нама. Покаткад би настала права утрка међу њима. Оне јаче би отјерале слабије. А онда, кад би училе превару, разочарано би зуриле у нас, а потом наставиле да пасу, помирене да ни тај дан неће соли ни лизнути.

Трагао само за било каквом играчком или нечим што би ми у тој општој оскудици могло послужити као играчка. Претраживао сам двориште, кућу, стаје, пењао се на таван. Али узалуд, мало би шта нашао што је личило на играчку. Кад смо се клизали на Којановића брду покушао сам да као санке, којих нисам имао, употријебим направу помоћу које смо савијали виле. Али то ми није пошло за руком, јер је направа била кратка, а уз то незашиљена, тако да није могла да клизи низа страну. А никога у комшилуку није било да поправи старе или направи нове санке.

Проклињао сам рат који ме је лишио очеве љубави и помоћи. Са шест година, остао сам у кући у којој није било других мушких глава и нисам имао од кога да научим све оно што је било потребно дјечацама мога узраста.

По кући сам тражио било какву књигу са сликама или цртежима српских јунака, онаквих каквим сам их замишљао у својој машти или стварао у предоци на основу прича о њима. Али и ту сам остао празних руку, јер нисам нашао ништа доли једне мале књижице у мљечару. Ни у њој није било слика. Књига ме, и таква каква је била, привлачила неком својом магичном моћи, па сам сатима зурео у њу, листао је, загледао слова, која нисам знао. Нека су ми изгледала посве чудна, друга су ми се чинила смијешна. Срећом, маја Јела је нешто научила од свог оца Дамјана Шљивара, из села Бијаконца. Он је прије рата подучавао ћирици дјецу и омладину. Долазили су му младићи да нешто науче од њега чак и онда кад је, већ скрхан од сушице, пао у постељу.

У то вријеме по селима Поткозарја било је мало писмених људи и тек у годинама пред сам рат почеле су да ничу школе и да дјеца масовније одлазе у њих.

Ја бих маји показао слово које сам хтио научити, а она би ми рекла „ф“, као фењер, „ц“, као цак, „ш“, као шака итд. Тако сам прво научио она тежа слова, а затим полако и друга.

Захваљујући тим, мајиним „лекцијама“, ја сам знао цијелу азбуку и прије него што сам у септембру 1945. године пошао у основну школу у Војскови. Међу ђацима који су се нашли код учитеља Хасана Сарача, из Дубице, ја сам био најписменији.

Слике из дјетињства

Зима је. Маја Јела наложила ватру у горњој соби, гдје смо живјели преко зиме. Пуцкета пећ. Мирис љеваче допире до ноздрва. Патос опран, соба чиста.

Сједим за столом окренут пећи, прелиставам књижицу, дозиам мају да ми покаже ново слово и настојим да га запамтим.

Били су то ријетки пријатни тренуци када ми је маја причала о нашој родбини, своме дјетињству, мукама кроз које је прошла када је почела да ради, копа, послије смрти оца Дамјана. Имала је свега девет година, а већ је као старија помагала да се прехрани сиротиња која је живјела на мало слабе земље.

Често је помињала свога стрица Раду, који им је помагао у тешким пољским радовима. Био је заштитник породице рано остале без оца. Нека му је слава и хвала за сва покољења!

Маја је морала носити жито у млинове на ријечи Буковици, што је било прилично далеко од куће. Једном приликом је била нападнута и замало што није напаствована.

Ми, дјечаци тражили смо начина да се играмо, да нађемо себи разоноде. У гају бисмо од огранка направили гегалку (љуљашку) чији крак бисмо закачили за грану на дрвету. На дну бисмо завезали комад дрвета попречио на којем бисмо сједили или стајали, љуљајући се. Шкрипала је ова грубо направљена љуљашка док не би горе, на огранку, скинула кору и тако мало стишала шкрипу. Тај дио љуљашке смо мазали коломашћу.

Било како било, ово нам је причињавало велико задовољство док смо чували говеда код нашег, Југовића гаја. Ту смо налазили шумских јагода, малина, дивљих јабука, крушака, трњина, шипака и другог шумског воћа. Нас троје: Зора Симеунова, Марица Благојевић и ја, чувари говеда, често смо се играли „школе“, бацали каменчиће, „бикали“ се или „козали“, тражећи начина да се разонодимо. Био само поцијепан, носио сам закрпу на закрпи.

„Борили“ смо се и „ратовали“ на наш начин, подијељени у двије групе, обично по некој родбинској лози.

Моја група је била мања. Поред мене, у њој је био прика Дујо (Душан) Шијан, Никола Матаруга из Гуњеваца, а у супротној Бошко Симеунов, Дука (Душан) Димић, Мићо и Мирко Јекић, Бошко Матаруга, Милоје и Боро Кесић из Божића, који су били за главу већи од свих нас. Једни на друге бисмо бацали бусење земље, а понекад комаде пружа, „пирузове“, што је било опасније због могућих повреда очију.

Од брата бисмо правили кугле које су, кад се осуше, биле доста тврде, па смо их бацали као бомбе, јуришајући једни на друге.

Сјећам се једне прилике кад су се партизани борили на божићком гробљу. Био је рани прољетни дан, тако да се видјело од Мишића кућа, на врху воћара стрица Раде, како војници промичу између дрвећа и споменика који су користили као заклоне. Чула се пуцњава. Народ се искупио да прати исход ове борбе и, ако затреба, да се бјежи. Срећом, овај пут су усташе задржани. Тада је погинуо борац Јефто и сахрањен је ту, у божићком гробљу.

Како су се они тамо борили, тако смо и ми јуришали једни на друге. Моја група, као муња, обично је извлачила дебљи крај.

У нашем селу, Пуцарима, послвије офанзиве остала је усташко-домобранска војска. Ископали су шанчеве у цик-цак, са митраљезима постављеним на гробљу, на једном храсту и на звонику цркве, упереним према Козари у правцу из којег су очекивали напад. Цркву су користили као коњушницу. Оградили су се бодљикавом жицом.

Село је, као и друга у околини, било пусто, па не знам чега су се то они плашили. Народ се полако враћао кућама, и то само жене и дјеца. Скоро све одрасло мушко, нажалост, никад се није вратило из усташких логора.

Оно мало партизана који су остали, били су на Козари, далеко од дубичких села. Села преко пута Јасеновца су потпуно опустила, тако да смо увијек страховали од ножа.

Кад су се преживјели вратили у опустошена села, мало шта се нашло од љетине. Зима која је долазила нагнала је наше мајке и сестре да иду по усјевима да прикупе нешто жита – ако се ишта могло још наћи – за храну и сјеме. Сва стока је опљачкана, никакве помоћи није било, нити се могла очекивати од „државе“ која нас је осудила на смрт.

Ни сам не знам како смо преживјели све ове недаће.

Морале су наше мајке и сестре, јаднице, ићи у села према Босанској Градишки, нарочито у Јабланицу. Ту су налазиле нешто кукуруза, пасуља, кромпира. На својим леђима су, са те даљине, доносиле кућама храну како бисмо преживјели.

Једном, када је маја Јела лежала болесна а ја нисам имао шта јести, покушао сам да помузем краву. Перова се ритнула и ударила ме ногом и ђубравим репом. Било је то у љето, 1943. године.

Срећом, зима 1942-43 није била јака. Била је без много снијега, тако да нам је било мало лакше. Љето те године, зеленило и топло сунце олакшало је муку народа.

У нашем селу било је много избјеглица из села око Дубице. Павковићи, Влајнићи, Лукачи и други из Драксенића, Доње Градине затим Матаруге из Гуњеваца провели су код нас читаво вријеме рата.

Партизани су долазили, кратко се задржавали и одлазили даље, остављајући нас без заштите. Несрећни народ је због губитка мушког становништва био препуштен на

милост и немилост непријатељима свих врста и боја. Могли су нас убијати и пљачкати у било које вријеме, што су и чинили.

Прележасмо тифус, уши никако да се истријебе. Маја ме је научила да јој убијам уши и гњиде по коси. Сам их чистим и у шавовима веша.

У зиму 1944. године, на Мали Божић, најћоше Черкези. И они се иживљавају на свој начин над јадним, незаштићеним женама и дјецом. Тада су запалили школу у Пуцарима.

Овај пут смо се са пријатељима Шијанима и осталим из села склонили у Просару. Снијег је, Козара нам је далеко, а рекоше да су Черкези већ близу, долазе од Градишке.

Склањамо се у једну кућу, дубоко у шуми. Кућа је пуна свијета. Уплашени да нас не нађу овјде, излазимо на снијег, у шуму. Маја ставила гране да легнем на њих, а покрила ме биљцем. Видим како падају крупне пахуље снијега. Сна нема. Неке храбрије, млађе жене одлазе до пута да виде да ли иду ови нови зликовци који су на коњима, брзи и врло вјешти да убијају и муче. Долазе из далеке земље као слуге окупатора. Касније смо чули да су починили велике злочине по селима градишког среза, немилосрдно убијајући незаштићене жене и дјецу.

Једна од највећих паљевина десила се 19. фебруара, 1945. када је слобода већ била ту, на дохвату руке. Упале су усташе из Орахове и Дубице, кољући и палећи све пред собом.

Тога дана усташе су у великом броју попалиле села Гуњевце, Срефлије, Божиће, Клековце и Пуцаре. У Гуњевцима су поклали 73, жена и дјеце, који су се вратили и село повјеровавши у лажни мир и вијести које су долазиле сва великих фронта, надајући се скорашњој слободи.

Сјећам се двојице младића који су били у кући Симеуновог братића. Они су већ у јесен 1944. пописивали ратну одштету. Један од њих је без лијеве руке до лакта. Мислим да су се звали Гоге. И њих двојицу су заклали. Снаја Стана им је ишла на сахрану. Причала нам је да су лешеве били замрзнути, да су имали проблема да их одвоје од смрзнуте земље.

Код нас, у Пуцарима, заклали су старца и старицу Бањац који су, болесни, остали у кући. Њихова кћерка, Перса Бањац живјела је у Детроиту. Споменик им је подигла приликом своје посјете, 1950. године.

Убили су и старицу Шијан, баку снајице Стане, која је, такође, болесна и стара лежала у кревету. Тада су убили и Милоша Димића из Горњана.

Мене је маја Јела, по обичају и договору, налазила у Војскови, куда би ме сваки пут послала, спремивши ми у торбу мало меса и сланине са кукурузом. Овога пута сам отишао даље, па ме нашла у средини села, код куће породице Чађа.

Оданде смо гледали како пале наше село. Према диму који се дизао, знали смо коју кућу или зграду пале.

Како је био чист, сунчан зимски дан, све се видјело као на длану. Око цркве су се мотале црне групе усташа. Неко рече да ће црква бити минирана, што се недуго затим заиста и десило. Од цркве је, последије велике експлозије, остала хрпа рушевина над којим се вио густ, жућкасти дим. Горјеле су и куће и стаје наших сусједа Мишића, Јекића и Којановића. Ми смо очекивали оно најгоре, јер су куће Југовића на крају села. Срећом, зачула се пушчана паљба, последије које смо видјели неколико усташа како журно иду уз наш шљивик према цркви.

Имали смо велику срећу да је партизан Милан Додик, као вођа мале групе бораца, са Бањчевог брда у Војскови, изнад наших кућа, наредио паљбу из пушака.

Кад смо се увече вратили, још се ватра жарила од спаљених кућа. Код Мишића су нашли спаљену супрасну крмачу, која је изгорјела у подруму куће. Имали смо још једну срећу у несрећи. Усташе су покушале запалити кућу и зграду братића Симеуна Југовића. Под рогом запаљена слама и сијено су нагорјели, али ватра, срећом, није ухватила маха. Иначе, све би изгорјело, а како је и њихова зграда била одмах поред наше, ни ми се не бисмо имали гдје вратити.

Зликовци су, чак, успјели опљачкати мед из кошнице. У прољеће смо Зора Симеунова и ја пронашли рој пчела на љески, у међи, на Великом Брду, куда смо гонили говеда на пашу. Како смо га скупа нашли, тако смо га сматрали заједничким. Наши родитељи успјели су рој утјерати у кошницу, а затим однијели Зориној кући. Чесмо смо гледали како наше вриједне пчеле раде, надајући се меду, посласици коју нам, ето, зликовци опљачкаше!

Други дан смо отишли код цркве и видјели гомилу рушевина, подумијенте, рогове и греде, полупан цријеп и плочице. Све што се могло употријебити било је развучено и употребљавано за градњу кућа. Сјећам се да су код Д.Г. на улазу, у тријему, кад је направио нову кућу, биле црно-бијеле плочице скинуте са патоса цркве.

Меци и паљба уплашили су усташе и гледали смо како журно одлазе уз наш воћар према цркви. Како смо били сретни да су ови браниоци сачували наше куће!

Послије свег зла, ипак смо имали кров над главом под који смо сада примили још више избјеглица. Све друго у селу је изгорјело, а ништа боље није било ни у околним селима. Поред избјеглица, које су биле код нас за читаво вријеме рата, сада је дошла и тетка Петра Глигић са четворо дјеце. Остали су код нас док им нису, много касније, направили кров над главом.

Сави Мандић је остао читав само повећи свињац. Проширила му је врата, очистила га и ту се увлачила са своје двије ћерке, Невенком и Миленом, док јој нису направили кућу, много касније. Кад год сам ишао у млин Лепировац, свраћао сам код њих. Сава је са мном причала као са одраслим и с топлином се односила према мени, па сам се увијек осјећао добродошлим.

С обзиром да је још увијек била зима, не знам како је јадни народ преживио последије паљевине свега, уз готово никакве залихе хране, без намјештаја и одјеће. Гдје су провели зимске дане и ноће, гдје су нашли хране?

Овај догађај потврђује да је било могуће сачувати више људских живота и да би мање села нестало у пламену да је било више бораца који би држали стражу и на вријеме јављали људима да бјеже. Или, бар да припуцају на непријатеље и тако их отјерају.

То ми је потврдио и Милан Додик, рекавши да је непријатељ увек ишао само путевима, избјегавајући њиве и плашећи се да дубље залази у села.

***

Милан Додик, главни учесник ових догађаја, данас живи у Београду. Посјетио сам га два пута, 1994. и 1997, јер сам желио да му се захвалимо лично. Ево како он говори о том догађају:

-Били смо на прелу, у кући Трубарској, ја и Мићо Слијепчевић. Био сам без оружја, које је остало у кући Милице Југовић. Биле су ту Нада, Деса, Мика и друге са мајкама. Пред зору пуцњем се огласише усташе које су долазиле из Орахове. Излетили смо напоље. Сви су бјежали у Доње Пуцаре. Ја сам успут отварао свињце, штале, кокошињце, пуштајући стоку да иде ван и говорећи народу да бјежи. Дошао сам на брдо Мујику, кад ми је Милица донијела пушку. Њу сам вратио назад, рекавши јој да избацује све из кућа Југовића: перине, строже, јастуке, све што је лако запаљиво.

Усташе су пришле ближе. Опалио сам један метак, а више њих је пуцало на мене. Повлачио сам се према Југовићима, прошао Гај и Раковицу. Попео сам се до Бањчевих кућа. Ту је био Драган Бањац са дестином.

Видим, иду усташе низ воћар, Југовића кућама. Наредим Драгану да извршимо брзу паљбу пошто смо се спустили ниже. Усташе су побјегле, тако да смо спасили Југовића куће. Пљачкали су све из преосталих, незапаљених кућа, чак и чивије за вјешање одијела. Кад сам послѣје ишао уз Горњане, видио сам чак и трагове дјеце које су повели у пљачку.

Онда су ми се придружиле Лепа Димић и Боса из Гуњеваца, па смо наишли на кућу Мирка и Душана Лазића. Ја и Лепа смо је угасили. И сада, кад год дођем тамо, Мирко ми каже:

„Ово је твоја кућа, ти си је спасио!“

У Горњанима смо нашли старог Милоша Димића и старију Шијанову, убијене. Њој је метак преполовио главу, мозак се расуо по зиду.

У Гуњевцима смо нашли петнаесторо закланих у једној кући. Милоју Мисирачи су остале само ноге и лобања незапаљени. Он је дјед пуковника Мисираче. Даници Гоги су побили све, мајку и дјецу. Све смо сахранили.

***

Мушкарци који су се придружили партизанима и отишли да шире комунистички идеологију по источној Босни или Србији, нису били никаква заштита својој кући, својој породици. Чак су на крају учествовали у ослобађању Београда (или окупацији, како за кога) заједно са моћном Црвеном армијом, којој помоћ Пете козарске заиста

није била потребна. Било би далеко корисније да су остали на свом терену и чували свој народ од истребљења. Овако, били смо без икакве заштите, у сталном страху у бјежанији.

Прве избјеглице су, обично босоноге, пролазиле поред наше штале. Мајка Јела би ми натоварила торбицу са мало хране и послала ме у Војскову. На путу сам морао пријећи ријеку Раковицу, преко брвна, без икакве оgrade, бојећи се да не паднем у хладну воду.

Пењем се уз Бањчеву страну, често гледајући дим који се дизао од запаљених села, задихан, преплашен, мислећи само да ли ће маја на вријеме побјећи. Много, много пута сам бјешао истим правцем.

Прва кућа је Персе Бањчеве, која би, чим бих наишао, питала:

„Југовићу, шта имаш у торби?“

Одговарао сам:

„Крува и сланине!“

Послије рата, ово је постао уобичајени поздрав са њом кад сам пролазио поред њихове куће идући у школу, која је била у кући Јована Злојутра.

Маја Јела би за то вријеме пуштала краву Перову из штале, водила је са собом идући за мном у Војскову. Прије тога би избацивала покретне ствари из куће (петролејску лампу, столице, строже, покриваче, робу и друго), носећи их у живицу да, ако кућа изгори, остане бар нешто. Гледајући како пролази народ поред нас, распитивала се докле су стигле усташе.

По повратку би све опет уносила у кућу. Колико се то пута понављало! Ја бих се тако обрадовао када би ме нашла у Војскови, то ми је било све што сам имао!

Михаило Тепић, који је преживио офанзиву, био је од велике помоћи нама у селу. Он би на вријеме јављао када би наилазиле усташе лупањем у клепало на брду Стражица или вичући на сав глас:

„Бјежите, народе, иду усташе!“

Упућивао нам је и друга важнија обавјештења. Чуо сам да је послије рата тражи пензију као борац, али му је нису дали. Каква срамота! Неки су је добили, иако су као младићи провели рат у Славонији!

Њему свака част! Хвала за оно што нам је чинио под тешким условима. Био нам је и нека врста доктора у селу: вадио је зубе старим кљештима, оспособљавао преломе ногу, руку, код уганућа или ишчашења враћао зглобове на право мјесто, правио удлаге за преломе, штаци за инвалиде. Све то је научио као војник. Био је висок, танак.

Када се сјетим колико пута смо бјежали, размишљам и о крајевима гдје су четници имали иницијативу и чували свој народ од свих својих непријатеља. Како је било

могуће да су четници Динарске дивизије успјевали да задрже усташе даље од своје територије за све четири године рата?!

Предио Книнске крајине, који се налази на прузи Загреб-Сплит и много западније од Козаре, под мудрим вођством војводе Момчила Ђујића је сачувао српско становништво. Иста је ситуација са предјелима око Бања Луке, Мањаче, Босанског Грахова и другим мјестима гдје су четници били у већини

Пита се ко је боље прошао: такозвана херојска Козара, а заправо велика гробница српског народа, и то без икакве потребе, или крајеви гдје су владали четници-заштитници?

Остављам вас да сами пресудите, узимајући у обзир догађаје послје 1945, али и рат 1991. године, као и све друге сада већ боље познате чињенице о страдању и пропасти Срба, нарочито с подручја Козаре, затим све тегобе које смо преживјели, губитак скоро цјелокупног мушког одраслог становништва и толико дјеце, нових покољења са чијом смрћу су угасла толика огњишта.

Када се овоме придода комунистичка политика послје рата, плод туђе, увезене идеологије; расељавање по осталим крајевима оно мало преживјелих, а послје откупи свих врста; па сељачке радне здруге, које су још више допринјеле одласку радног становништва у фабрике да постану пролетери, без имовине, онда није ни чудо што су ови заиста лијепи, питоми крајеви и послје педесет година од рата још увијек скоро пусти. Сада више неко икада.

Велики број људи налазио је спаса прво у бјекству, а послје у одласку на рад у иностранство. Млад свијет још увијек одлази у великом броју у иностранство, док повратника готово и да нема.

Мало је младог свијета који би спријечио да ови крајеви потпуно зарасту, опусте, што им заиста пријети, нарочите послје Дејтонског мира и антисрпске политике која се огледа у мноштву одлука донесених на штету Срба. Зарасле су шуме њиве искрчене муком наших предака, праједова, дједова и очева. Путеве и међе прогутале шуме. Не чује се пјесма дјевојака и момака која се некада орила по њивама приликом пољских радова, прела, зборована, свадби...

Дошло је прољеће 1945. Лежим болестан од тифуса у старој згради. Маја Јела ме често обилази.

„Како си синко? Шта ћеш попити, јести?“, пита забринута иако ничег нема.

Хоће да ми помогне. Држи ме за руке док чучим напољу, често вршећи нужду. Ничег у стомаку, сама вода. Послје су ме однијели у кућу Алексе, Санде, Чађо, гдје сам у соби са одраслим тифусарима. Насред собе је кибла, смрад у читавој соби. У бунилу сам био три, четири дана.

Обилазе ме маја Јела и снајица Стана. Маја је тифус прележала раније. Полако сам се опорављао.

Тифус је покосио много људи, нарочито старијих. Умријеше Јања Југовић и Ката Јекић, у комшилуку, и још многи из села.

Чуло се да долази много четника из Лијевча поља, од Градишке. Молили смо се да дође било ко само да овом паклу буде крај! Били су то четници војводе Павла Ђуришића, како смо касније сазнали. Међутим, због издаје Секуле Дрљевића, трагично су страдали.

Април, 1945. Ево, најзад наилазе непрегледне колоне партизана блатњавим путем из Бијаковца. Имају руске округле стројнице. Дају нама, дјеци, комад оловке, папирић, а ми се радујемо. Никада нисам био толико радостан. Само да прође овај усташки ужас, па ма ко дошао!

Чим је то било могуће, маја је отишла да тражи сеју. Скоро три године је била као избезумљена, није могла да спава од бриге за њом.

Кад се ситуација мало смирила, пошла је сама у Градишку да тражи сестру. Кад је дошла тамо, сусједи су јој рекли да су Милан и Евица одселили у село Сијековац, код Босанског Брода. Отишла је у том правцу нешто пјешке, нешто возом јер је пруга на неким мјестима била у прекиду.

Скоро је настрадала када је, идући цестом пјешке, неки човјек питао одакле је. Одговорила је:

„Од Козаре!“, ништа не слутећи.

Он је рекао:

„Даћу ја теби Козару!“ и пошао на њу.

Бјежала је, а срећом тада су наишла коњска кола и неки људи, па је у тој пометњи измакла.

Нашла је сестру живу и здраву. Газде су биле јако изненађене, сматрали су да ће сестра остати код њих. Већ је ишла у школу и католичку цркву. Милан Сувајац ју је волио, али је Евица често тукла. Док је мајка чекала сеју у Милановој канцеларији да му донесе ручак, ушла је лијепо обучена и већ порасла у господче. Милан ју је упитао, показујући на мају, да ли позна ову жену. Сестра се окренула, погледала мајку обучену у сељачку одјећу и мрко рекла:

„Не!“ На то је мајка рекла:

„Оди, синко, маји својој!“

Милан јој је тешка срца потврдио да је то њена мати. Требало је доста времена да јој се врати сјећање на мене, оца, брата Љубу и остале.

Ето, имали смо срећу.

Маја се задуго није враћала са сејом. Појавиле су се силазећи низ Дошлића брдо и маја ме видјела у Туку гдје сам чувао краву Перову. Викнула је: „Бошко, ево ти водим нашу сеју!“

Кад сам то чуо и видио сеју, потрчао сам им у сусрет преко брвна на Кабловској што сам брже могао. Какав је то био радостан тренутак!

Сеја је била лијепо, онако по градски обучена. Правила се мало важна, показивала нам разне игре. Правила је лутке и кино које смо ми називали кима, смијући се и не знајући још да постоји кино, тј. Биоскоп.

Маја нам је причала да је до Босанског Брода највише пјешачила.

Отишли смо заједно кући и у тој радости сам заборавио бундицу коју сам добио од УННРЕ, па сам последије отрчао назад, запео за жилу у шуми Грабик, пао и добро се угрувао. Бунду сам ипак нашао.

Касније је сеја причала да је, боравећи у Босанској Градишци и играјући се на обали Саве виђала лешеве Срба који су пловили ријеком. Понеки би се насукао, зауставио на обали, ужасног изгледа и страшно заударујући. Она би га гурнула да плови даље и наставила играње.

Уплашена, крила се од усташа када би долазили у биртију.

О Ратку ништа не знамо. Прносе се разне вијести о томе гдје је виђен. Посебних смо проблема имали као једина породица четника у околини.

Неколико пута су долазили људи из села прерушени као четници, будили из сна мају Јелу и снају Стану говорећи како их је послао Ратко да му пошаљу хране. Оне им нису давале до знања да препознају гласове и одговарале нека Ратко дође сам, па ће добити све што жели.

Кад су се почели враћати људи из заробљеништва, јуна 1945. године, очекивали смо и ми да се појаве наши драги. Они из даљних села би застали да се одморе код срушене цркве, гробља, у хладу, да попију воде и наставе даље. Народ из Пуцара је излазио, питао да ли нешто знају за њихове драге. Ријетко се чула добра вијест.

Маја Јела је излазила кад год би чула да је неко дошао или прошао, да пита знају ли нешто за наше.

Оно мало преживјелих из Пуцара били су, углавном, повратници из логора у Норвешкој. Тамо су отјерани након распуштања логора Сајмиште, код Земуна. Имали су срећу да преживе страхоте логора у овој културној, сјеверној земљи. Од њих смо слушали шта им се дешавало од када су их раставили од нас, у јулу 1942, у логору Церовљани. Преживјели су: Ђуро Трубарац, Милош Бабић, Ђуро Лукић, Лазо Лукић, Бошко Сировина, Мирко Тепић, Јово Милисављевић, Раде Милисављевић, Милан Југовић и неколико других чијих имена се не сјећам.

Ови повратници су, по договору, говорили да не знају тачно шта је било са осталима, јер су били раздвојени или су остали последије њих још у логору. Заправо, они су знали

жалосну истину, али нису жељели да одједанпут ражалосте оне који су још увијек гајили наду, одбијајући да повјерују у оно најгоре. Ипак, жалосна истина је почела полако да се назире, па смо сазнали да нам наши драги неће никада доћи, да су све наде покопане.

Рекли су да су сви старији били раздвојени на једну, а млађи на другу страну, што је значило да су, као неспособни за рад, већ били осуђени на смрт. Како су сједили на врелом, љетњем сунцу скинули до појаса, кожа им је изгорјела, испуцала. Батинани су, мучени глађу и жеђу.

Одмах по доласку у логор, убијен је Душан Ђапа. Држао је дућан код школе у Пуцарима, па су му нашли скривен новац, који није предао по доласку у логор. Њега сам виђао кад бих долазио код тетке Петре, преко пута његовог дућана.

За оца Стеву нам рекоше да је оболио од срдоболје и да је изнесен мртав на носилима из амбуланте. За брата Љубу и остале нису знали детаље.

Причали су, чак, да су неки од повратника били у служби логора, те да су батинали своје. Мислим да ту има истине, јер како су до детаља знали о свему што се тамо догађало?

Тако је маја Јела сазнала за смрт сина Љуба, мајке Миље, брата Раде, мужа Стеве, дјеверова Раде и Милоша.

Само је остала нада да је Ратко жив. О њему нисмо имали никаквих вијести, па када су се почели јављати људи из иностранства, постојала је могућност да се и он јави однекуд.

Што су године више пролазиле, тако су се наде гасиле.

Мајка је била срушена овим вијестима. Зар је баш таква била зла судбина да нико не остане жив?!

Од некада пуне, богате куће остало је нас троје да наставимо мукотрпан живот. Мајка ми је причала како је отац имао намјеру да отвори дућан на раскршћу више бунара, да он и ја, кад завршим школу, радимо у њему. За брата Љубу који је учио ковачки занат код Коруге у Дубици, планирао је да ради са стрицем Милошем, док би Ратко радио земљу.

***

Отац Стево, кога смо звали тајо Стево, два пута је био у Америци. Први пут је то било у периоду 1909-1913, када је зарађеним новцем купио имање на јужној страни.

Дао је пола старијем брату Ради, који је имао петоро дјеце у то вријеме. Тада се отац оженио Милевом Трубарац из Пуцара и у браку имао троје дјеце, од којих је само Ратко, рођен 1918. године, преживио. Остао је без мајке која је умрла од шпанске грознице, 1918 године, док је био беба. Шпанска грозница је у то вријеме опустошила села. Како рече старина Сава, звана Гага, само из једне куће Бањаца било је пет шкриња – сандука у једном дану!

Ратка је подизала стрина Сава, заједно са осталим укућанима, а од 1924. маја Јела, када се удала за оца Стеву.

Отац Стево је мобилисан у аустроугарску војску и служио је негдје у Мађарској, код неког грофа. Касније је успио да побјегне на српску страну. Стриц Раде је био на солунском фронту и послје је добијао пензију као Солунац. Стриц Раде је више пута био биран за кнеза у Пуцарима.

Отац је поново отишао у Америку, 1919. и опет остао четири године. Овај пут је радио у Минеаполису, Минесота, у великим млиновима, како ми маја Јела рече, а потврдио Бошко Југовић, наш брат од стрица, који је отишао у Америку 1913. године и тамо чуо за оца.

Бошка сам сретао више пута у Канади и Америци са његово четворо дјеце и супругом Американком. Бошко је издашно помагао брата Симеуна, сестре Косу и Росу послје 1945, шаљући им пакете и новац. Сјећам се, негдје 1950. године, када је послао сјеме хибрида, поврћа и кукуруза. Сви смо се чудили колико су велики нарасли плодови.

Бошко је живио у околини Чикага и умро у дубокој старости, 1987. године. Отац Стево се вратио из Америке негдје 1923. и оженио нашом мајком Јелом Шљивар из Бијаковаца, 1924. године. Познавао је добро енглески језик и приликом пољских радова са Пајом Шпановић, исто повратником из Америке, говорио енглески. То ми је причала Пајина ћерка, која сада живи у Банату.

Преживјели логораши су причали како је отац говорио да ће другачије да живи, ако се врати жив кући. Знам да је то тачно. Заиста је могао са имањем, којег су тешком муком стекли радећи од јутра до сјутра, купујући 10 комада земље онда када је земља била на највећој цијени. Тада су села била пуна народа који је живио искључиво од земље.

Нажалост, проћи ће стотине година да се број становништва на селу врати на онај од 1941. године. Можда се то никада неће ни десити.

Сада су њиве зарасле у шуме, шикаре, са све мањим бројем становника. Ми смо са нашег посједа могли видјети говеда у Буковцима и Барама када се у јесен пусте да иду по пољима, пратећи их куда се крећу. Исто је било на Сјенокосима, обронцима Војскове. Живице су биле поткресане, па је поглед ишао несметано у даљину.

Да се мртви дигну не би могли вјеровати како сада све то изгледа!

Са тугом се сјећам села кавко је било у мом најранијем дјетињству, прије ужаса рата, када је наша кућа одјекивала гласовима велике породице.

Најранија сјећања

Једног дана зачу се, изненада, неко комешање, трка око наших кућа.

„Умрије Стојан!“ – рекоше

Отац Стево затражи од маје Јеле да му донесе сталак за свијећу од дрвета, изрезбареног од Каравлаха.

Гледао сам од нове зграде како отац клечећи пали свијећу и меће брату Стојану на прса. Стриц Стојан је лежао на патосу собице дограђене на њихову кућу, глава му је била окренута истоку. Врата су била отворена. Још боље сам видио када сам се плашљиво приближио до оградe. Стојан је боловао, имао је „живу рану“ на рамену, ваљда рак, како сам касније чуо. Видио сам по изразима лица, покретима, да се ради о нечем необично. Било је то у љето, 1938. како сам касније установио. Смрт стрица Стојана се снажно урезала у моје сјећање.

Према причању маје, за име Бошко могу се захвалити стрицу Стојану. Како сам рођен пред светог Илију, а како је онда био обичај да се дјетету да име по свецу који је близу, тако је требало да будем Илија.

Међутим, стриц Стојан се томе противио, мислећи на неког комшију Илију који није уживао добар глас.

„Какав Илија! Дајте му име Бошко!“, рекао је стриц. Он је имао млађег брата Бошка који је 1913. године отишао у Америку.

Ја сам му захвалан због тога. Мени је име Бошко увијек давало неку унутрашњу снагу. Много пута су ме питали да ли потичемо од девет Југовића, познатих у српској историји. Касније ми је у послу име доносило препознавање и лакше успостављање контакта са нашим људима, док су га канадски клијенти тешко изговарали, али због необичности памтили.

Симеун и Симеуна Југовић су добили сина послвије мог рођења којем су, такође, дали име Бошко рекавши:

„Нека буду два Бошка!“, јер биле су двије Зоре, наша сестра и њихова ћерка, обје старије од нас. Да би нас разликовали, уз наша имена су додавали имена наших родитеља, па би о нама говорили као Бошко Јелин или Бошко Симеунов. Исто је било и са нашим сестрама, двјема Зорама.

***

Падала је киша кад сам провирио из кућара на нову зграду, направљену за младенце. Видио сам накићене сватове, дјеверове са везеним пешкирима преко прсију. Онако накићени, газили су по блату носећи младин товар, пазећи гдје стају. Оженио се Ратко и у кућу довео Стану из породице Шијан.

Кад сам о овој слици касније причао, снаја Стана ми је рекла да је тог дана киша непрестано падала.

***

Наша кућа, као и остале у селу, имала је два одјељења. Прво, у које су улазило са главних врата, имало је на средини огњиште са веригама, гдје се љети кувало и пекло за укућане, а зими за стоку. Одјељење је било са земљаним патосом и без тавана. Ватра се ложила, а дим је излазио директно кроз кров, између цријепова. Под кровом се сушило месо и ту остајало до употребе, тако да мачке нису могле прићи.

На другој страни су била још једна врата, која су исто служила за улаз и излаз. За вријеме Турака, кад би они долазили на предња, главна врата, могло се побјећи на ова друга, стражња.

Кућар служи и за смјештај обраног кукуруза. Ту су га доводили директно са њиве, да би се касније перушао и клипови остављали у курузане и таване да се суше. Перушања кукуруза је био повод за дружење, приче, пјесме и шале. Уз ватру би се пекли или кували мали, незрели кукурузи звани баке зато што нису имали сва зрна (крезави), а уз то су били савијени, мали. Перушина од клипова се чистила, разабирала и стављала у строже за кревете. Други дио остављао се за исхрану стоке.

Горња соба је имала дрвени патос, таван од шашоваца, прозоре и зидану пећ. Овдје се кувало и живјело од јесени до прољећа. Ту су се преко зиме окупљале преље и уз лампу петролејку од вуне плеле мајице, чарапе, шалове, рукавице или се ткало платно.

Ту би долазили младићи да се капају или играју друге игре, загледају дјевојке, пјевају, шале се, да би друго вече ишли у другу кућу на уговорено прело. Тако се проводила зима.

***

Једног дана чуо сам од некога у кући да је опсовао Бога. Мислим да је био Ратко. Био сам у соби са патосом, близу врата, ишао је мрав, десном ногом сам стао на њега, рекавши;

„Јебем ти Бога!“

Чула је то маја која ме приупитала шта то рекох, а затим рече да ће ме Бог казнити и да се не смије псовати. Припријетила ми је да ће ме други пут казати оцу Стеви који ће ме истући. Добром ме је уплашила!

***

Једном, док је поп Драго Павић био код нас у кући, била је постављена синија (ниска округла столица са храном) у горњој соби. Ја сам пришао, иако нисам смио. У оно вријеме су дјеца стајала у ћошку кад су у кући били гости. Сјео сам голом стражњицом на крај синије јер смо ми дјеца носили само домаће дугачке кошуље. За оца Стеву је то била срамота, тако да сам добио батина каишем када је поп отишао. Добро сам то запамтио да бих убудуће обилазио синију!

***

Маја Јела нас је водила у пуцарску цркву, носећ босиљак, свечано обучена. Показала нам је како се крсти. Звонило је звоно и ја сам осјећао нешто посебно. На десној страни је била икона светог Ђорђа како, јашући на коњу, копљем убија аждају. Маја ми је објаснила да је он спасио дјевојку коју је аждаја хтјела прогутати. Читав приказ је на мене оставио посебан, застрашујући утисак.

***

Једном приликом, док смо се санкали на Којановића страни, комшија Драгутин Димић је за своја три сина упрегао у мале саонице два пса да их вуку по реду. Било је то при дну, близу великог ораха на међи. Изгледало ми је необично смијешно да пси вуку саонице.

Један од његових синова, Милинко, нестало је у Славониј 1942. године. Како се отац није вратио из логора, мајка Милка је послје рата тражила сина по Славонији, ишла у Загреб у Црвени крст. Послије су га тражили преко новина, огласа али, нажалост, није му било трага. Претпоставља се да је и он завршио у једном од три велика бунара у селу Слобоштину, гдје су зликовци августа 1942. године бацили 1450 беспомоћних, мајки и дјеце дотјераних са подручја Козаре.

Преживјела су два млађа сина: Душан, звани Дука, и Милан. Кад год би се повела прича о рату, а то је било често, њиховој мајци Милки би текле сузе за првенцем сином. Брисала би их крајевима црне мараме. Црне мараме, сукње и блузе, су биле одјећа готово свих жена јер су све неког жалиле. Црнину су носиле до краја живота.

***

Сјећам се кад су рекли да је умро Ристо Којановић, наш комшија. Погребна поворкла ишла је од куће уз гласно нарицање и јаукање. Кад су изашли на раскршће, поврх њиве стрица Раде, видио сам црвене црквене литије и црни барјак. Био сам код нашег бунара и све ми је то било необично, застрашујуће, заувјек урезана слика.

***

Играјући се са братом Љубом на кревету, једне зиме, прогутао сам крајцер (аустријски новчић). Препео сам се.

Шалећи се, рекоше ми:

„Ти ћеш, Бошко, умријети!“ Маја ме је охрабривала рекавши да ће то изаћи напоље, што се за неколико дана и десило.

***

Негдје у љето, 1940. било је велико невријеме – цик – лон, како су га у селу звали. Били смо код Раковице, на брани, када је наишао црни облак са јаким вјетром са западне стране, од Дубице. Са нама је била Милица Симеунова и као старија, видјевши ово, повела нас брзо кући.

Трчећи, задихани смо дошли близу Лазине куће, када удари јак пљусак. Успјели смо утрчати код стрица Раде у кући, мокри до коже. Утом удари град по цријепу, разбијајући га. Сједили смо наред себе, уплашени.

Овај „циклон“ је направио доста штете, уништавајући живину, а код братића срушена је штала, тако да се могло улазити под кров директно са земље. Ишчупана је и крушка илињача изнад Симеунове штале, па смо крушке брали са земље. У нашим шумама вјетар је извалио много храстова и другог дрвећа. Без крова је остало доста стаја.

***

Сјећам се како је настрадао Мирко Јекић, док смо се Бошко Симеунов и ја играли с њим. Обично бисмо, кад пада киша, правили млинове на потоку и јарузи у Симеуновом воћару. Ту су биле крмаче са малим прасцима. Мирко је пошао кући поред њих, идући кро репув, кад наједном чусмо његово јаукање и роктање крмача. Ми смо притрчали да видимо шта се десило. Кроз сузе нам је рекао да га је угризла једна крмача, за лијево бедро.

Утом су дошли старији и Мирка однијели кући. Послије је однешен у партизанску болницу на Козари, гдје му је рана зацијељена, али је и послије тога остало велико удубљење на бедру.

***

Сестра Зора је скоро замрла када су је старија браћа, играјући се док се туцао кукуруз, засули зрневљем.

Десило се да је сестра прогутала зрно, али се оно заглавило у душнику. Прво су примјетили да тешко дише, да не може да гута, али се није знало зашто. Послије извјесног времена око зрна се почело гнојити, а када је добила високу температуру, одвели су је код љекара у Дубицу. Није могао ништа помоћи. Једном приликом, негдје у јесен, закашљала се, држећи мају за сукњу, и избацила надувено зрно.

Срећом, прошло је добро. Неколико пута је замирала на рукама родитеља, чак је и свијећа била припремљена. На нашу славу св. Пантелејмона, чекало се да умре, па да се онда прочита слава. Нека баба Јокача је читала и страву.

Приликом орања у нашем лугу близу млина Лепировца, у рано прољеће 1941. или 1942. године, задесила се и Душанка Лазина, која је купила глисте из бразде за лов рибе у Раковици. Хтио сам да јој помогнем, па сам стао изнад плуга, ближе кобиле Зеке. Зека се наједном цилитнула и ударила ме задњим десним копитом у стомак. Пао сам као покошен, упишавши се на мјесту од бола и страха. Отац је викао, псовао, однио ме на кола и покрио црним шалом док нисам заспао.

На нашу славу св. Пантелејмона, 9 августа 1945. године, послије свечаности, Зора Симеунова, Марица Благојевић и ја смо, као и обично, гонили стоку на испашу, али овај пут мало касније због славе. Отјерали смо их у мали Тук испод грабика, код ријеке Кабловске. Са собом смо понијели сувих колача, ријетку послатицу коју смо добијали само око свечаности.

Нас троје смо сваки дан чували стоку и ујутру и послије подне, па смо се сматрали правим ветеранима.

Ако би које говече пошло у штету, на смјену смо одлазили да га вратимо.

Братић Симеун је имао бика Дикоњу којег се, упркос снази и величини, нисмо плашили јер са њим до тада нисмо имали проблема. Пасао је близу шуме. Дође ред на мене да га вратим. Зора ми рече:

„Ајде ти, Бошко, врати Дикоњу!“

Дошао сам пред њега. Он је пасао, није ме примјетио. Мочицом сам га лагано ударио по њушци говорећи:

„Ој, Дикоња!“

Утом је он подигао главу и свом снагом ме ударио. Пао сам, а он је почео рикати, копати земљу ногом литајући, насртао на мене настојећи да ме набоде на рогове. Преврнуо ме је и откотрљао, тако да сам лежао у разору, па ме није успио закачити својим правим и јаким роговима.

Био је у положају у којем смо често виђали бикове приликом борбе. Ипак, закачио ме и распарао стомак на десној страни, гдје је још увијек имам ожиљак, док сам на челу имао велику отеклину.

Зора и Марица су вриштале, уплашене и немоћне да ми помогну. Њихово запомагање је чуо лугар Душан Трубарац. Притрчао ми је, отјерао Дикоњу, који је још помамљено рикао дитнуте главе. Подигао ме је и однио кући. Утом су јавили маји, која нас је пресрела, плачући на сав глас.

Дикоњу су ухватили, завезали и сутрадан је са партизанима замијењен за јуницу Љубову. Кажу да је добро замастио чорбу.

Често сам сањао како бјезим. Скочим са неког брда и онда раширених руку летим као птица, дижући се у висину. Гледам доље усташе, летећи високо изнад њих, весео што ми не могу ништа. Неки пут бих се спустио ниже, падао, па бих опет раширених руку летио даље преко поља, шума, лебдећи у зраку, даље од усташа.

Али, неки пут би се све замрсило, нисам могао да се одвојим од земље, нити да летим. Онда бих се нагло пробудио сав у зноју док би ми срце лупало, али сретан што је то само сан а не туробна јава.

Издајници

Један број фамилија преживио је козарску голготу тако што су преко везе отишле у Дубицу и ту, скривене код неког Муслимана или Хрвата, остале за вријеме офанзиве. Послије су, без већих тешкоћа, одлазиле у обилазак својих кућа, бринуле се о стоци и отуда доносиле храну. Како смо касније дознали, са собом су водили своје пријатеље и „поклањали“ им наша имања. А дешавало се да и сами залазе у наше, тада опустјеле куће и узимају што им је потребно.

Добар дио кукуруза отац је склонио у двије велике храстове каце, које је смјестио у шумарку, заправо у самој међи, у дну њиве Беглучина. Прије поласка у логор добро их је покрио и замаскирао. Ако се кад вратимо кући надали смо се да ћемо бар то жито наћи.

Нажалост, неко га је пронашао и однио прије нашег повратка. Да се не би мучио вадећи жито одозго, јер се ваљало попети на каце које су биле прилично високе, сјекиром је направио рупе доље при дну каца, између обручева. Узимајући жито доста тога је и

просуо. Сада је то зрневље од обилне влаге набубрило, проклијало и није се могло употријебити за храну. Пљачкаши не само да су однијели жито и тако нас лишили најнужније намирнице, него су при томе и каце, које су биле веома вриједне, онеспособили и упропастили.

Како су могли да улазе и излазе из Дубице поред усташких стража? Морали су имати добре везе и специјалне пропуснице.

Преко везе је, како сам касније чуо, успио ући у Дубицу и један рањени партизан. Несметано је прошао све препреке, отишао код својих у Хрватску Дубицу, а одатле је, када је добио потребне папире, стругнуо на рад у Њемачку. Отуда се вратио кући по завршетку рата. А што се ране тиче, на Комисији је рекао да га је то за шаку ујела свиња.

Неки из ових породица нису ни крили своју сарадњу са усташама. Међу њима је, веле, било и оних који се нису либили да носе униформе Црне легије.

Неким од њих судило се за издају послје рата. Олакшавајућа околност им је била – ако се тако може рећи – што су у партизанима имали блиску родбину, а имали су очигледно и добре везе међу моћним и утицајним, тако да су осуђени само на временске казне.

Ови људи су, као што је већ наведено, потказали многе од оних који су до офанзиве били у партизанима, а који су сада, преобучени у цивиле, покушали да прођу мост и Уну са својим породицама и тако подијеле судбину с њима. Али издајници су, окружени усташама, стајали на мосту и кад су се ове породице, у касну јесен, враћале из Славоније кућама. Породица на коју би показали прстом отпремана је у Јасеновац, одакле се више нико не би жив избавио.

Била је то најцрња издаја која није заслуживала никакву милост.

Која и кава злодјела су још чинили, може се само нагађати. Сјећам се добро да је и нама речено да се не враћамо кући преко Дубице, јер је тај пут ризичан. Како смо били једна од најимућнијих породица у читавом крају и истицали се својим богатством у шуми, стоци, зградама, земљи, вјероватно су се ови изроди надали да ће се на тај начин додворити усташама и домоћи нашег иметка, када убрзо побиједи њемачка сила, у што тада (1942. године) нико није ни сумњао.

Као примјер наводим случај М. Ј. који се од првих устаничких дана прикључио партизанима. Кад је партизански отпор на Козари, под налетом огромне њемачке силе, у љето 1942. доживио слом и кад је међу партизанима дошло до малодушности и расула, он се предао усташама. Усташе су обећале да ће му поштедити живот (и то обећање су одржале), само под условом да ода све оне који су такорећи до јуче јели с њим исти, партизански хљеб. И он је то – иначе човјек лошег карактера – ревносно чинио, чак ревносније него што су то налогодавци од њега и очекивали.

Сјећам се тренутка кад смо, пролазећи кроз Босанску Дубицу, стигли до самог моста на Уни. Кад су видјели М. Ј. окруженог усташама, оцу и мајци је све од прве било јасно и живи су премрли од страха. Плашили су се да би могли надрљати због Ратка, који је такође био у партизанима. Један покрет прстом или миг очима могли су да пресуде па

да читава породица напросто нестане. Прошли смо на корак, два од њега, гледајући само испред себе, али нас, на срећу, није одао. Или што нас у оној гомили свјетине није препознао или што је, макар и начас, проговорио човјек у њему?

Кад смо дошли на Церовљане одмах су одвојили све мушкарце способне за пушку (изнад тринаест, четрнаест година), како је и гласила једна од Шталових наредби издатих пред почетак офанзиве на Козару. Наредили су им да посједају на земљу један наспрам другога, али тако да један другоме окрену леђа. М. Ј. су и ту довели. Пролазио је између њих, начас би застао и прстом уперо на неког од тих јадника. Тога би њемачки официр одмах куцнуо мочицом по рамену и позвао га да устане, и потом би га упутио у посебан строј.

Кад су тако, још једном, сви били „прорешетани“, строј је могао да крене. Њих 30 до 40, повезаних и сврстаних у редове, одведено је назад у Босанску Дубицу и на гробљу на Уријама сви су постријељани. (Колико се зна, то стријељање – а ради се о неколико стотина људи – једино је преживио Маријан Дончић, из Јабланице, општина Градишка. Био је рањен у ногу, али тако да се могао кретати. Сачекао је мрак, и кад се ослободио лешева побијених другова устао је и кренуо пут села. Знао је да се Јабланица налази источно од Дубице и то му је била једина оријентација. Умро је прије двадесетак година „прослављајући“ такорећи сваки дан уз чашицу ракије, час свога „поновног рођења“).

Сјећам се да су мајка, стрина Сава и остале жене из села говориле:

„Ено, показа Савковиће из Равни!“

„Ено га, уперо је прст...“

„Ено га, оде...“

Одахнуше са олакшањем кад су му угледале леђа, јер су цијело вријеме страховале да не ода кога нашег. И тада смо имали среће.

Не прође дуго а до нас доприје глас да су тројица од оних које су спроводили на стријељање скочила са моста у Уну. Двојицу су убили, а трећег је, рекоше, живог вода однијела. Радовали смо се да се бар неко спасио. То је и код нас будило наду да, упркос свему, има спаса, а можда и правде.

Још и данас, чини ми се, видим прашину која се дизала иза колоне несрећника, одведених на стријељање, док су корак, по корак, одмицали уз Каурско брдо.

М. Ј. су Нијемци и усташе, као што сам рекао, поштедили живот, док су Б. П. искористили и, последије обављеног прљавог посла издаје другова, стријељали.

Из Њемачке М. Ј. се вратио 1945. Било му је суђено, а смрти га је спасило то што су му два сина били у партизанима. Кажњен је са десет година робије. Кући је дошао 1955. кад сам га и ја видио.

Живио је до смрти у својој кући, ни од кога узнемираван, без страха, иако је стотине другова отјерао у смрт. Чак је имао дрскости и борачку пензију да затражи, али је ипак одбијен.

Ето, тако је некадашња власт поступала са доказаним издајницима. Човјеку напросто памет да стане!

Партизанско „дисциплиновање“ народа

Вршећи своју власт и „дисциплинујући“ народ, строго, по комунистички, партизани су сурово кажњавали оне који су се огријешили о НОП или владајућу етику. У селу Војкови стријелили су двије жене – мајке, за наводну крађу.

Кад сам био у посјети родном крају, септембра 1994. године, један од учесника ових егзекуција испричао ми је потресне детаље.

Ево, укратко, тих прича.

Милку Међед, Годић, из војсковачког засеока Буковица, која је, кријући се, у вријеме офанзиве, у лето 1442. остала у селу, оптужио је Ђуро Вукота општинској власти да му је из каце у Козари покрала кукуруз. Крађа је за владајућу партизанску етику била неопростив гријех и Милка је одмах била ухапшена и приведена у општину, која се у то вријеме налазила у кући Јанка Рељановића. Неколико дана је држана ту, у подруму, испитивана и мучена. А онда су је једну вече извели пред народ, на тзв. „масовном скупу“, који се одржао пред кућом Микајла Рељановића.

Редали су се говорници један за другим, обрушивши се на сироту жену, оптужујући је за крађу Ђуриног жита.

„Догађало се то управо у вријеме док сте ви, другарице и другови, били у усташким логорима, изложени нечувеним патњама и страдању“, рећи ће један од говорника покушавајући да дирне народ у најосјетљивију струју. А други, Радоје Батос, на то ће додати:

„Наш законик танак је као длака, а општар као сабља.“

На питање: „Хоћемо ли је стријелати?“ из масе се заорило: „Хоћемо.“

Уствари, били су то гласови неколико жена из Срефлија. Оне су јој и пресудиле, мада је, истину говорећи, пресуда још раније била донесена. Видјело се то и по томе што је у оближњем, Рељановића гробљу, рака за њу већ била ископана.

Знала је и Милка да ће бити стријелана, али се још надала, и непрестано се обраћала онима око себе, очекујући од њих спас:

„Не дајте ме, жене! Убиће ме.“

Али јадни народ био је толико испрепадан, прво од усташа, а потом и од својих, који су се били острвили и лако потезали пиштољ, тако да се нико није усуђивао да се супротстави безумној одлуци, јер би тиме и себе изложио опасности. Зато су муком ћутали.

Пресуда је одмах и извршена. Спасоје Котур довео је Милку до раке, уз сљепоочницу јој прислонио пиштољ и опалио. Неколико тренутака касније несрећна жена је била већ мртва.

Права је истина, међутим, да је брашном добијеним од Ђуриних кукуруза Мила хранила цијели збјег који се у то вријеме налазио на Козари и живио као једна породица. Али оне у Општини и Комитету истина изгледа није ни интересовала.

Да све буде још чудније, Милка је у то вријеме имала три сина у партизанима: Сретка, Бранка и Раду, као и ћерку Милицу. Кад је чуо за смрт мајке, Сретко је одмах дошао у Војскову одлучан да је освети. Успјели су, међутим, да га од тога одговоре. Сва три Милкина сина су касније погинули. Без страха су јуришали на бункере. Остала је ћерка Милица, која данас живи у Бањалуци, и најмлађи син Србо, који је као дијете много пропатио. Недавно је и он умро, у Војскови.

Петра Међед била је жена општинског биљежника Боже Међеда, нашег кума, који нам је остао у успомени по милоштама – кесици бомбона и фишеку шећера – који би нам доносио долазећи код нас на славу.

Петрина трагедија, као и трагедија њене породице, почела је Божињим убиством, током прве усташко-домобранске офанзиве на Козару, у новембру 1941. године. Као и многи други, и Божо је када је наишла непријатељска војска потражио заклон. Усташе су се, међутим, служиле преваром. Пролазећи кроз шуму дозивале би:

„Милане...! Петре...! Марко...!“ већ шта би им пало на памет, а потом би уз име довикнули: „Устај, видимо те!“

Уплашени човјек излетио би из грма или из каквог другог скровитог мјеста одиста увјерен да су га видјели. Тај случај одиграо се изгледа и са Божом, који је иначе био плашљив човјек.

Пошто се ни након неколико дана послје повлачења војске није вратио кући, за Божом је организована потрага. Нашли су га, страшно измасакрираног, са мноштвом других лешева на Пирамиди, једном узвишењу у Козари.

Годину дана касније, смрт је стигла и његову супругу Петру. Разлика је само у томе што је она страдала од партизанског метка. Одведена је једног зимског дана у Буковицу, гдје се налазила партизанска болница и где су једно вријеме вршене егзекуције партизанским властима непоћудних особа и отуда се није вратила.

Петра је, најједноставније речено, од позадинских власти оптужена за издају, а за издај се у рату увијек изриче смртна пресуда. Њен гријех био је у томе што је након повратка из Славоније са ћерком Лепом неколико пута одлазила у Дубицу. Властима је већ и само то било сумњиво, а од сумње до пресуде само је један корак. Прича се да је у Дубицу ишла да би се распитала за старијег сина Љупка, гимназијалца, који је још првих дана окупације Југославије, док се то могло, стругнуо на рад у Њемачку.

Постоји и друга верзија, према којој је Петра платила главом за своју сестру Станку Драгојевић. Станка је, заправо, имала везу са Антом, некадашњим жандаром у Жандармеријској касарни у Кадин Јеловцу, а у рату усташом, од кога је добила волове.

Њен добар пријатељ, који је вршио власт у селу, успио је, кажу, да је замијени за сестру. При том је, веле, имало утицаја и то што је Станка имала пет ћерки, а Петра само једно дијете.

У касну јесен 1944. Љупко је потегао пут из Њемачке. Успио је некако доћи до Дубице, а онда, преко везе, стигао је и на партизанску територију. Кад је ту вијест Станка Међед, иначе позната партизанска активисткиња, донијела у Војскову, настало је неописиво весеље, а нарочито у његовом родном Чапњаку. У његов долазак кући није вјеровала само сестра му Лела, која је, слутећи оно најгоре, само плакала.

Њен сестрински инстинкт је збиља није преварио. Умјесто Љупка, живог и здравог, два или три дана касније у Војскову је, у мртвачком сандуку, стигао његов леш. Убијен је у селу Бјелајцима, наводно приликом кратког окршаја са усташама. Истина је, међутим, да је Љупко убијен са леђа, а не од усташа с којим су се партизани сукобили, и да је његов убица био Вело Трубарац, који ће и сам, кратко вријеме иза тога, изгубити главу на мистериозан начин.

Је ли се то неко побојао да би могао одговорати за безразложну смрт његове мајке и пожурио да то пошто-пото спријечи?

Љупко је у вријеме избијања рата био при завршетку гимназије у Бањој Луци (а и отац Божо имао је неколико разреда гимназије и био у своје вријеме један од најшколованијих људи у читавом крају). Војсковчанима је, пак, Љупко остао у најљепшем сјећању као изузетно талентован сликар. Његов орач и сунце које се на Истоку рађа – мотиви којима је била украшена фирма Земљорадничке задруге у Војскови – снажно су заокупљали пажњу пролазника представљајући га као Богом даном сликара.

Од некад срећне и угледне петочлане породице остала је, тако, само малољетна кћерка Лела, јер је поред оца, мајке и брата Љупка у рату изгубила и другог брата, Влатка, који је, дијелећи судбину козарских дјечака, завршио у Јасеновцу, у љето 1942. након оне по злу чувене Шталове офанзиве.

Питам се: да ли је за ове жене постојала нека блажа казна, као, на примјер, укор, или шишање косе, што се такође практиковало, а не тако драконска, и то за недоказане преступе?

„Небо високо, земља тврда.

Устајте мртви

да лијежу живи!“

Кад је колона партизана пролазила поред наше куће, непосредно прије него што смо отјерани у логор, сјећам се да су говорили да нико не иде за њима или:

„Спасавaj се како ко може“. Као да је јадни народ имао начина да, ето, на брзину одлети негдје као птица, побјегне од зла које ничим није изазвао.

Да су партизани и њихове вође заиста водили рачуна о народу, зло не би имало никакве размјере. Или, да су на вријеме рекли народу начине спасавања, много, много више би остало живих.

Када су почела масовна убијања српског народа и кад је народ питао комунисте:

„Шта ће бити овдје без народа?!“ одговорили су:

„Довешћемо Кинезе!“

Ето, толико су озбиљно штитили свој народ!

За вријеме офанзиве, усташе су шириле панику кроз народ и говориле да Нијемци имају псе који могу да нађуше свакога ко се сакрије, те да имају шипке за бушење бункера, да иде војник до војника да се нико не може спасити.

Чињенице, међутим, показују да није баш тако било.

Тако се, на примјер, спасла Миља звана Луда, која је живјела од милостиње, јер су је сматрали малоумном. Послије рата причала је како се успјела спасити. Сакрила се у шупљу букву и ту остала три дана пијући росу са лишћа.

Ако је она, малоумна, успјела да нађе спаса, зашто то не би успјели они који су сматрани нормалним и још, уз то, били школовани?!

Такође се спасио и наш, већ поменути, стричевић Вујо Југовић, старина од 82 године, који је преживио офанзиву, да би га убили партизани само зато што их је добронамјерно укорио.

Козара је, у својим дубоким јарцима и на неприступачним теренима, могла сакрити многе. Да је било среће да се српски народ боље припремио за зло које је са ратом дошло, да је могао да претпостави ко ће му бити крвници, далеко би био мањи број жртава.

Није ми циљ да умањим значај отпора којег је неспорно било. Желим само да моје свједочанство буде опомена новим генерацијама. Потврда овоме јесте и рат који се водио од 1991. до 1995. године, гдје су зарађене стране поново биле дојучерашње комшије, кумови и браћа.

Комунисти за вријеме своје владавине нису приказали истинску слику догађаја. Прикрили су своју одговорност, а величали своју улогу приказујући догађаје онако како је њима одговарало.

Питам се да ли је ико био позван на одговорност због трагедије коју је доживио српски народ? Да ли је икада ико покушао да објелодани истину, како се исти сценарио не би више поновио? Да ли су и како кажњени стварни кривци?

Кад сам почео да контактирам са Србима из других крајева, дознао сам, на примјер, да већ у Лијевче пољу није било оваквих улазака усташа у села, јер су четници чували свој народ не излажући се пропасти, већ су чекали прави час да се обрачунају са локалним

усташама. Што се тиче Нијемаца, њих није поразила шачица партизана, већ велике свјетске силе.

И ја и десетине хиљада људи чија је судбина слична мојој, непрестано се питамо да ли се баш морало десити да останемо без очева, браће, породице?

Много пута сам питао братића Симеуна Југовића (рођеног 1898.године) да ли су Срби ишта учинили Хрватима или муслиманима па да имају разлога за толико зло које су нам нанијели. Одговарао ми је да нису, већ су само на зборовима пјевали:

„Ој Шокице, што си рекла да не волиш краља Петра!“ и сличне шаљиве пјесме.

Нигдје нисам чуо да су Срби убијали своју словенску браћу, а ако јесу, тражим да ми се докаже, јер још увијек трагам за разлозима геноцида над српским народом.

Они који су заборавили прошлост,

Осуђени су да је понове!

(Those who do not remember the past are Condemned to repeat it – -George Santana<1863-1952>)

Никада не заборавити прошлост, нарочито она страшна времена од 1941-1945, када је пало толико жртава, а прије свега дјеце! То је најжалоснија и најболнија тачка готово цијеле наше историје, јер је уништена читава једна генерација. Тај губитак се итекако осјећа у данима нових српских искушења, насталих као посљедица антисрпске политике која се спроводила под плаштом „братства и јединства“. Сада се јасно види гдје је доведен народ обманут причом о братству и јединству, јер је на сцени још жешћа србомржња.

Још су живи многи који су преживјели страхоте усташког ужаса од 1941-1945. Никада им није било дозвољено да кажу пуну истину о ономе што се с нама догодило, јер се није смјела нарушити „највећа тековина НОБ-а, братство и јединство“ – саграђена на костима српске дјеце.

Ми нисмо смјели јавно да оплакујем наше жртве, нити да истичемо своје поријекло.

У школи су нас учили о седам офанзива, радничком покрету, народном фронту, као да историја почиње 1941. године. Кад сам ја био у основној школи, учили су нас о хрватској историји, буни Матије Гупца, аустро-угарским ратовима, биткама на Крбавском пољу, о Сигисмунду, а сасвим мало о Косову, Првом и Другом српском устанку, ратовима за ослобођење послије стварања Србије. Зашто је то тако рађено?!

Сјећам се кад смо послије рата одлазили у Дубицу да смо посматрали наше вршњаке, Муслимане, који су преживјели рат без икаквих траума, а са којима смо само морали бити у „братству“.

Народ, у већини случајева побожан и патријархалан, видјевши какво га је зло задесило, отворено се питао да ли ово Бог види, ову дјецу, невинне жртве. Како да не учини нешто

да зликовце спријечи, покаже своју свемоћ и заштити бар оне у колијевци, који нису ништа згријешили?!

Крстиле су се мајке, молећи, постећи, поштујући све Божије заповијести. Да, црква је била ту, али без попа Драге, који је још у почетку или протјеран или сам отишао у Србију. Надали су се, очекивали да неко вишњи спријечи ове злочине, неправду, зло. Причали су да су мисионари долазили прије ратат у села и проповједали о страшном суду који ће доћи. Ово је било горе од било каквог страшног суда.

Размишљале су гдје су погријешиле. Да ли је неко од укућана згријешо и тако навукао овако страшну казну. Крстиле су се и тихо шапутале:

„Боже, опрости и спаси!“

Вјеровале су да то Свевишњи види.

Чуо сам да су људи у логору на Сајмишту, код Земуна, клечали на кољенима и молили за спас.

Комунисти су говорили да нема Бога, а наше мајке се питале како то може бити. Сматрале су да је ово за њих казна Божија.

Комунистичка пропаганда је наишла на плодно тле код омладине, одакле су комунисти регрутовали своје чланове, ватрене поборнике за свој нови, праведнији поредак, гдје ће сви бити равноправни. На ту удицу једнакости највише су се пацали сиромашни, нерадници, пробисвјети и њима слични.

За српски народ, који је био физички готово сатрвен, ова пропаганда је била погубна, јер је било дозвољено кршење свих моралних норми и свега племенитог што је вјековима било дио српске душе.

Овако обезглављени, без очева, дједова, насупрот комунистичке идеологије, они малобројни који су давали отпор овој накарадној пропаганди заиста нису имали шансу.

Попови су били прогањани, исмијавани, а оно мало цркви што усташе нису успјели срушити, уништавало је вријеме и небрига. Црква у селу Бијаковац срушила се негдје шездесетих година.

У селу Горњоселцима под обронцима Козаре, у равници поред ријеке Моштанице, налази се манастир Моштаница саграђен од камена у давна времена. Више пута био је рушен од Турака, па послје поново обнављан. Био је и остао духовни центар српског народа овог краја.

Најзначајнији датум за Манастир је Преображење, 19. августа. Тада се овдје окупи огроман број људи са читаве регије. До 1941. године овдје је играло више кола, а пјевала се од јутра до касно у ноћ ојкача, изворна пјесма Поткозарја.

Са сјеверо-источне стране Манастира уздиже се брдо у чијем горњем дијелу су двије пећине гдје су се некада крили хајдуци. Поред ријеке Моштанице, која никад не пресушује, је и извор. На узвишици је гроб српског вође из двије буне против Турака

(1858. и 1875), Петра Пеције Поповића чије кости су пренесене овдје тајно за вријеме Аустрије, послије његове погибије у селу Гашници, на Сави 1876. године.

Доласком комуниста на власт, 1945. живот у Манастиру је постао тежак. Калуђери су, ипак, успјели да подигну кров, којег су запалиле усташе, и почну све изнова у условима безбожничке власти када су исмијавани и понижавани. Требало је окупљати народ и враћати му дух и наду.

Уочи Преображења, 19. августа 1953. године, пред вратима зграде и на прагу куће нашли смо плакате, који су у току ноћи разношени по селу, а у којима се народ опомиње и позива да не иде тога дана на традиционални збор код Манастира. Сам збор се назива назадним, заосталим.

Ми нисмо ишли, не толико због овог летка, него што нисам имао шта лијепо обући. Једва смо имали за насушне потребе.

Многи су и поред упозорења и пријетњи отишли. Отишао је и Микан Међед из Војскове, један од ријетких ратних заробљеника, повратника из Њемачке. Био је очевидац када су комунисти прекинули службу у Манастиру, физички напали свештенство, које се разбјежало. Манастир је био затворен од 1953. до 1959. године.

Свије се разбјежао, прекинуто је народно весеље, које би иначе трајало до касно у ноћ. Послије усташког и некадашњег турског зулума, ето шта су своји радили својима.

Да ли је тако нешто чињено хрваском и муслиманском народу приликом њихових свечаности?

Апсолутно не!

Дубички срез је подручје са навијеше жртава у рату, у односу на број становника у Југославији, а други у Европи.

Који су били разлози за то?

Прије свега, мислим да су то демонстрације од 27. марта, 1941. године, те распарчавање Југославије које је услиједило након њене окупације. Зар није било боље да је Хитлеру привремено допуштено да употребљава путеве и пруге, да би се добило на времену, као и да се сачувало јединство државе које су нагризли непријатељи само чекајући час да почну свој крвави пир? Зар се није знало запостојање усташа, и земљи и ван ње, и њихове намјере које су јасно показали убиством краља Александра, 1934. године?

Морало се знати, јер то није била никаква тајна за обавјештајне службе. Зар нису Бугарска и Румунија, које имају мање етничких група, изабрале паметнији пут?

Показало се да су Енглези лукавством навели Србе да се боре за њих, употрејевивши их као топовско месо да масовно гину за њихове ратне и политичке циљеве. Када су питали Черчила у Парламенту зар му није жао што је Југославија пала под комунизам, цинично је одговорио да ниједан Енглез неће живјети тамо!

Други разлог је стварање монструозне Независне Државе Хрватске (НДХ) и спровођење њене геноцидне политике према Србима. Негдје сам чуо да је крвник Артуковић питао који срез има највише Срба, па када су му рекли да је то Босанска Дубица са око 90% Срба, одговорио је:

„Е, ту почињемо!“

Нажалост, тако је и било.

Још на самом почетку кренули су са масовним убиствима и досељавањем Хрвата, Херцеговаца на кућишта убијених Срба у Дубицу и околна села. Оснивањем логора Јасеновац посао уништења Срба је олакшан, јер је Јасеновац био фабрика смрти.

Да су Срби били неспремни, наивни, видјело се одмах у почетку рата када се требало бранити. Усташе су већ првих дана своје страховладе сакупљали оружје свих врста под пријетњом. Тражили су да се преда све што би се могло употријебити.

Наш отац Стево имао је два пиштоља која је однио у жандармеријску станицу и предао. Тако су радили и остали, а када је дошло стани – пани, онда је било касно. Морало се бранити вилама – рогуљама, косама, сјекирама, колцима. Замислите напад оваквим оружјем на пушкомитраљезе, бомбе. Најблаже речено, била је то неравноправна борба.

Као примјер наводим напад на жандармеријску станицу у Кадин Јеловцу, код дућана Ђуре Гавриловића, када је неко јавио усташама у Дубицу да се спрема напад, а усташе су послале појачање коњским колима. Напад, због издаје, није успио, а резултат је био и један погинули на нашој страни.

Био сам са братом Љубом у Буковцу кад је запуцало. Чинило се да пуца ту близу, па смо се склонили иза велике врбе која се налазила на средини међе. Када је пуцњава престала, журно смо се вратили кући.

У самом почетку, пружен је отпор и чуване су страже на путевима око Дубице и ка, претежно муслиманском, селу Орахови. Још је био велики број мушкараца способних за борбу, који су, иако слабо наоружани, ипак спрјечавали усташка зла, пружајући народу какву – такву заштиту.

То, нажалост, није дуго потрајало, јер је дошло до познатог расцјепача четника и партизана из којег су партизани изашли као побједници. Почели су спроводити своју политику у циљу преузимања власти и увођења диктатуре комунизма. Нападали су и изазивали Нијемце и њихове слуге, Хрвате и Муслимане, да би тако натјерали што већи број становништва, углавном сељака, у своје редове. Циљ им је био да увјере што више људи у потребу бјежања у шуму, јер другог излаза нема него у партизане.

Пјевало се, како ми рече Љубиша Лазић, родом из Слабоштине, код њих у Славонији:

„Горе стаје, гори храна, биће више партизана!“

Партизанска пропаганда служила се за вријеме рата оваквим паролама:

Ко преживи јешће златном кашиком!

У Русији се пшеница сије из авиона!

Неће бити израбљивања човјека по човјеку!

Бићемо сви једнаки!

Америка и Енглеска биће земља пролетерска!

Четника, нажалост, није било у близини.

Неколико оних који су били за краља и отаџбину комунисти су мучки убили. Мићу Самарцију из Пуцара су скинули гола и убили у Шошином јарку на Козари, како ми рече Милка Југовић, приликом посјете у Београду, јула 1997. године. Уз пропаганду о комунистичком рају у Русији, добијали су подршку сиромашних који су се надали бољем животу. Прибјегавали су и пријетњама, батинама, народ је био престрављен Шошиним јарком на Козари, названом по Јосипу Мажару – Шоши, Хрвату из Бања Луке, који је дошао на Козару да диже устанак.

Зашто Шоша није, рецимо, дизао устанак у Вараждину, међу својима?

Они су преузели иницијативу и нападима на градове и диверзијама на пругама и путевима још више разбјеснили Нијемце и усташе, који су онда организовали велике одмазде.

Заузимање Приједора у мају 1942. и самоувјерено понашање као да је рат завршен, како увиђају и признају писци књиге Битка на Козари М. Пекић и Д. Ћургуз, учесници ових догађаја, допринијело је поразу српског народа на овом подручју. Учесници ових догађаја се слажу да је прихватање фронталне борбе и слаб рад обавјештајаца у вези са припремом велике офанзиве узрок катастрофи.

Њихове акције још више су допринијеле одмазди већих размјера, као што је офанзива у љето, 1942. на подручју планине Козаре. Хитлер и слуга му Павелић уложили су велике припреме да потпуно сатру и униште партизански покрет и очисте сав терен.

Партизани су на вријеме могли знати за припрему офанзиве великих размјера и тако избјећи катастрофу. Једино исправна одлука би била да се не прихвати фронтална борба са десет пута јачим непријатељем, опремљеним авионима, тенковима, артиљеријом и свим осталим ратним средствима.

Партизани, који су бројали око 3500 слабо наоружаних бораца, као герилци су могли брзо да промијене положаје, да се извуку из борбе још у почетку и тако смање одмазде над народом, којег су на крају оставили на милост и немилост окрутном непријатељу.

Да ли је занемарљив број убијених Нијемаца и усташа вриједан толиких жртава, од новорођенчади до дванаестогодишњака? Да и не говорим о материјалним, социјалним, друштвеним и другим губицима, који су настали као директне посљедице партизанске наопаке политике и небриге за народ.

ОвOME бих додао и разбијање толиких породица, што су послИје рата комунисти опет искористили за своје циљеве, навлачећи комунистички јарам народу на врат.

Оволико зло народ није очекивао. Нико разуман није могао да вјерује да би браћа по поријеклу и језику могла нешто овако чинити! Вијековима су живјели на овим просторима, прво под турским, онда аустроугарским јармом, да би 1918., послије толико проливане српске крви донијели жељену слободу Хрватима, Словенцима и другима и ступили са њима у заједничку државу! Послије двадесет година слободног живота дошао је рат и Нијемци, али ко је могао и слутити да ће „браћа“ овакво зло правити!

Видјело се да је све пропало, али оно што ће потом снаћи народ Козаре ни у најцрњим мислима није се могло замислити, поготово што су усташки авиони бацали летке позивајући становништво да изнесе бијеле барјаке на куће као знак предаје, обећавајући да се ником ништа неће десити. Само док они очисте партизане, па ће све бити у реду.

Спасиле су се само мале групе партизана, и то послије великих губитака, као и појединци који су се успјели сакрити. Живко Међед из Војске сакрио се у ријечици Кабловској испод наших кућа. Када је прошао стрељачки строј и пала ноћ дигао се и пошао низводно. Примјетили су га, чули бућкање воде, кораке, пуцали су у његовом правцу, али је успио побјећи. Послије рата је колонизован у Српску Црњу, Војводина, гдје је недавно умро.

Своју причу ми је испричао кад сам га посјетио, 1985. године. Тада ми је дао специјално издање „Борбе“ под насловом Редни број смрти са именима 11219 козарске дјеце, жртава усташког злочина геноцида.

Један партизан се спасао тао што је легао у јарак ливаде у нашој Великој Луци. Војници су прошли поред њега са обје стране, усред дана, али га нису примјетили. Заиста храброст и срећа, како нам је рекао касније.

Мали број је преживио. Сакупили су се на Козари и видјевши пустош и празна села, као наш брат Ратко Југовић, који је послије убиства старог Вује Југовића, разочаран, са групом партизана и браћом Бјеловуцима из Јабланице прешао у четнике. Нама ће то донијети доста невоља.

Бошко Чађо из Војске преживио је офанзиву сакривши се на Козари. Видио је како иза војске иду муслимани – пљачкаши, носећи све од вриједности, па кад смо се вратили назад, у касну јесен 1942. не нађосмо ништа и почесмо испочетка.

Усташе су стрељале људе код Бањчевих и Рељановића кућа. Постоји човјек који је видио како су гладне свиње раскомадале тијела убијених и развукла по дворишту. Послије су сахранили пронађене дијелове тијела, и то оно што се могло наћи.

Пут у „бољу будућност“ – пут у пропаст

Враћајући се из Сарајева, послије неуспјелог тражења посла, са Ђуром Бањцем, 1 априла 1953. године, у новинама сам прочитао чланак о укидању сељачких радних задруга, или у народу скраћено названих серезејски (СРЗ). Радовао сам се томе, јер сам се надао да ће нам вратити одузету земљу, оруђе за рад и краву Риђову, коју су нам одузели 1949.

Маја Јела је по мом доласку кући успјела вратити краву. Одмах ју је ухватила у јарам са Шаровом, другом нашом кравом, тако да смо сада, макар то било и кравама, могли да обрађујемо земљу.

Шта је живот урадио од нас, како нам се наспрдао! Од некад најимућнијег домаћинства у селу спали смо на то да земљу обрађујемо уз помоћ крава. Имали смо и нешто дрвених кола, којима сам ја, још неук недорастао мајсторским пословима, направио осовине од грабовине.

С кравама смо обављали орање, брнање, вучу. Чак смо, у љето 1954. и 1955., с њима возили сијено у Дубицу, на продају. Јесте да нам је, да би се догегали до Дубице, требало пуно времена, али без крава не бисмо то никако могли.

Кад се распала Задруга, онда су они јачи и утицајнији, управи ближи, узимали себи најбоље коње и волове, а и друго шта вриједније што у том безвлашћу није развучено или упропаштено. Тад се говорило да ће се све што се узме морати платити држави, онако како је процијенила Задружна комисија, а дат је и рок за то.

И маја је међу првима предала захтјев за испис из Задруге. Судаћи по рукопису, лако је установити да је то писала сестра Зора. Њена рука написала је захтјев за испис и нашој тетци, Петри Глигић. То потврђује и отисак прстију који се налази на папиру.

Молбе за испис из Задруге примао је Рајко Лукић.

За упис у Задругу није се тражила та формалност, довољан је био и усмени пристанак. А до њега се често долазило отвореним притисцима и пријетњама. У томе је нарочиту ревност испољила специјална полиција која се тада скраћено звала УДБ-а (од Управа државне безбједности). Оне који „милом“ нису хтјели у ту нову заједницу, која је, према ондашњим квазителетичарима, требало да нас одведе право у комунизам, тј. у друштво благостања, чекао је подрум у кући Драгоје Гороње. У том сеоском затвору полиција је, примјењујући своје методе, вршила „убјеђивање“ народа, батинама му показујући пут у „рај“.

Сестра од стрица Перса Благојевић, успјела је да одоли свим притисцима и остане изван Задруге. Најзад је, 1952. године, бла приморана да прода своје волиће и да се запосли у војној фабрици у Вогошћи, код Сарајева.

Перса је била мајка погинулог партизана Војина, али ни то је није могло заштитити и одбранити од тзв. колективизације. Кад је Пета козарска бригада логоровала код нас, у прољеће 1943. Војин је имао петнаест година и одлучио је да се укључи у Бригаду. Бака Сава и моја мати све су чиниле да га одврате од тога, па су чак, идући за јединицом, потегле пут до Јабланице, молећи га и убјеђујући да је нејак и да још није дорастао за борбу. Али све је било узалуд.

Послије је Војин, кад би јединица била у пролазу, накратко навраћао кући. Имао је на себи лијепу униформу и привлачио погледе сеоских цура. Стојећи у својој авлији, преко пута од нас, пуцао је из мале италијанске пушке у нашу крушку. За то вријеме ми, дјеца смо држали руке на ушима на нас пуцњи не би заглушили. Гађао је сваки пут усред стабла.

Био је курир. Погинуо је девети дан по завршетку рата, негдје код Теслића, упавши у четничку засједу.

Перса је била у великом пријатељству са браћом Љубаном и Светком Рељановићем, из Војскове. Светко је био првоборац, носилац Партизанске споменице. Они су имали најбоље коње у читавом крају и били релативно имућни. Некако им је полазило за руком да остану изван Задруге, све до њенога распуштања. Али су зато стално властима били на зубу. Светка ће то до те мјере револтирати да ће најзад илегално пријећи границу отворивши тако „брешу“ за каснији масовни одлазак Војсковчана у Шведску, гдје се и данас већина од њих налазе или као „гастарбајтери“ или као већ поприлично оронули седамдесетогодишњаци, који грицкају пензију и унучадима пуне уши причама о завичају, о свом Поткозарју, у које само, и то све рјеђе, у љето свраћају.

Наша мајка Јела је баш прије тога добила исплату такозване инвалидске пензије за покојног брата Љубомира, који је као ковач радио у партизанској ковачници. То што је она као мајка добијала за њега било је много мање од борачке пензије.

Мајка се плашила да ће јој одузети краву ако је одмах не исплати и зато је за њу дала и посљедњу пару (24.000 динара). Било је то у вријеме када смо скоро гладовали, јер смо на мјесец дана добијали само шест килограма брашна по особи. Да бисмо трошили што мање хљеба, нисмо га одмах јели, већ остављали за сутрадан, па и тада смо узимали само по залогај, два, а стомак пунили супом која је била зачињена јајетом.

Штедили смо на свему, жељно ишчекујући да крене башта и да очекивани род. Али задеси нас несрећа: 10. маја те, 1953, године, паде снијег и мраз офури и спржи све што је кренуло из земље, што је почело да ниче и расте.

Башту смо морали поново засијати.

Други, који су узели много вриједније, а то ће рећи и скупље ствари из Задруге, отезали су са исплатом, тако да на крају нису ником ништа ни исплатили.

Испало је да смо два пута платили наше краве – прво Перову, а ево сада и Риђову.

Задруга нам је, 1949. године, уз остало, одузела и ону новију, од храстовине грађену шталу, коју су родитељи подигли пред сами рат. Штала је била потпођена, имала је на средини канал за одвод мокраће, са падом према ђубришту. Било је то за оно вријеме нешто посве ново, не само у нашем селу, већ и на моштаничком подручју, па можда и шире.

Идући корак са временом и модернизујући се, отац је пред рат купио сијач и копач. Дотле се у селу кукуруз насијавао из руке и ручно окопавао. Ми смо били први у том крају који су почели да сију кукуруз у редове и да га уз помоћ механизације окопавају. Обје ове алатке одузете су нам и однешене у Задругу, одакле им се губи сваки траг.

Шталу смо неко вријеме бранили, али су из Задруге све чешће стизале поруке и опомене да је морамо предати, а уз поруке и опомене ишле су и пријетње. Најзад, 3. октобра 1949. године пред нашом кућом нашла се екипа, коју је предводио Бранко Глигић. Оне је први почео да скида цријеп са крова штале. Ми смо то посматрали из

куће и дворишта, немоћни да се сили супротставимо. Био је то, уствари, само наставак раније започетог растакања нашег имања.

Тако смо остали без штале. А како без тога нисмо могли, убрзо смо ковачницу и виган преуредили у шталу. Показало се да то није рјешење, јер је та нова „штала“ била преблизу кући. У јесен 1954. одмакли смо је од куће и још штошта на њој дотјерали.

Наша штала од храстове грађе је разваљена и у дијеловима превежена, а потом поново састављена у склопу задружног имања које се налазило на црквеним њивама подно села, јужно од раскршћа главног пута и сокака који води у засеок Личане и село Гуњевце.

Шталу је на распродаји, у прољеће 1953. године купио Рајко Трубарац, из горњег дијела села, и преуредио је себи и породици за кућу.

Југовићи су посједовали најбољу храстову шуму у селу и околини. У Југовића гају могли су се наћи најљепши примјерци строгодишњих храстова, који се ни по чему нису разликовали од оних чувених славонских. Та стабла су узгајана и чувана само за градњу кућа, за израду каца, буради, за ограду (храстово прошће). Поткресивани су само огранци, а дијелови који се нису могли искористити употребљавани су за огрјев. За огрјев је довожена из Просаре буковина, која се мијешала са грабовином, а томе су се додавале и храстове гране, дакле оно што се није могло у друге сврхе искористити.

Гај Југовића био је наш понос и оно по чему смо били надалеко познати и признати. Било је то својеврсно богатство. Гај је био чист од шипражја. На мјесто старих храстова, које смо уклањали из шуме, остављали смо младе, оне који су ђикали небу под облаке и били прави као стријела.

Послије рата нешто шуме смо, под контролом лугара, продали држави, и то за шлипере или прагове за пругу Брезичани – Љубија. По њу су долазили камиони из Приједора. Једва су се пробијали уским, излоканим сеоским путевима, остављајући за собом дубоко утиснуте трагове гумених точкова. Газио сам тим траговима, јер је то за мене било нешто посве ново.

Међутим, кад смо натјерани у Сељачку радну задругу сва земља и шума постали су колективна својина. Нама је остављен, на уживање, само један дунум, поткућница. Ту нам је била башта. Са тугом и горчином гледали смо како народ са колима, тестерама и сјекирама пролази поред наше куће и замиче у нашу шуму. У том њиховом пролажењу нама малтене испред носа било је нечег дрског и изазивачког.

Осјећали смо се и понижени и увријеђени подносећи неправду, која нам је падала тешко. Како ли је тек било нашој мајци која је највише трпила гледајући како јој растачу и разносе иметак а да при томе није могла ништа предузети. Остала је само са нама нејаким, без икакве заштите.

Није ни чудо што је обољела од опаке болести!

У ту врјеме, мајка је боловала од туберкулозе. Није могла добити ни болницу, ни лијекове. Лијекове је куповала од Живка Јошановића, који их је добијао бесплатно (ПАС и еутизон).

Када смо дознали да нам мајка болује од опаке болести, као да се све небо сручило на нас! Изгубили смо оца, два брата, два стрица, ујака Раду, бабу по мајци Миљу, малог братића Богдана, и то све чланове најближе родбине! Мајка је остала са нама двома, нејаком дјецом. Покушавајући да се некако одржи и крене напријед, она је највише испаштала.

Прије уласка у задругу, по селу је ишла комисија која је пописивала стоку и осталу имовину. Кад је маја чула за ово, покушала је прикрити једно прасе (кезме) како би га сачувала за нас и отхранила као посјек. Прасе је одвела и затворила близу шуме. На несрећу, док је комисија била у авлији, кезме се некако извукло и дотрчало рокћући до мајиних ногу. Покушала је да га отјера од себе претварајући се да није наше, али се кезме стално враћало назад. Како га није пријавила, против ње је поднешена кривична пријава и кажњена је са 8 дана затвора које је и одлежала. Заиста лијепо од нове власти која се приказивала у најљепшем свјетлу.

Ко би могао да издржи губитак својих најмилијих, а затим и све остале недаће, укључујући и откуп којег нисмо имали, па је била у затвору недјељу дана и 1948. Увијек водећи рачуна да прво обезбиједи храну нама, сама се слабо хранила, па је зато обољела од опаке болести.

Сестра Зора и ја смо очекивали оно најгоре. Крили смо од маје мотику да не копа башту и настојали да је заштитимо од тежег рада, како бисмо јој продужили живот. Срећом, некако се опоравила. Доживјели смо да нам дође у посјету у Канаду и остане са нама 8 мјесеци, од новембра 1971. до јула 1972. године.

Наша драга маја Јела нас је заувјек напустила 30. децембра, 1972. године, у седамдесетој години живота. Нека јој хвала за сва времена, за све што је поднијела да заштити нас, не штедећи себе.

Још о посљедицама

Ни турски зулум кроз четири вијека није имао тако погубне посљедице по народ Козаре као четири године усташке владавине, а поготову она, по нас трагична 1942. година, када започиње наш суноврат коме се ни данас не види краја.

Српски непријатељи не само да су имали намјеру да потпуно очисте нас Србе са наших вјековних простора, додјељујући наша имања усташким породицама ма, као дар Хитлера и Мусолинија, него су уништењу подвргнули и матичне, црквене и грунтовне књиге, као и друге писане документе, да би на тај начин уклонили сваки траг о нашем постојању на овим просторима. Кад се рат завршио и успостављена држава, да би добило личне карте и остварило друга грађанска права, преживјело становништво је морало прво да се уписује у књиге рођених. Онима који су знали кад су рођени посао је био увелико олакшан, али белај је био са онима који то нису знали. Таквих је, уствари, било највише. На основу онога што су чули од родитеља или комшија, они су сами себи одређивали датум и годину рођења. Обично би се рођење дјетета на селу везало за неки догађај: око овог или оног свеца, или кад се возило ђубре, жела пшеница, туцао јечам итд.

За нас, млађе мајке су знале колико смо имали година када смо, 1942. отјерани у логор, па су по вршњацима одређивале и осталима дан и годину рођења.

Данас то изгледа чудно, али у оно вријеме рођендани се нису прослављали, бар не на селу. Само они коју су рођени на велики светац, који увијек падају у исти датум, као на примјер, Свети Ђурађ (6. маја), Свети Петар (12. јула), Свети Илија (2. августа) или свети Никола (19. децембра) могли су знати тачан датум свога рођења. На исти начин сам касније установио и датум кад смо отјерани од куће у логор.

На примјер, мајка ми је рекла на седам или на три дана пред светог Илију, није се могла тачно сјетити, а моја сестра Зора око Михољдана, и да је непуне двије године старија од мене.

Многи су на тај начин, захваљујући томе што су уништене књиге рођених, постајали млађи или старији. Али то је било само на папиру, јер се људски сат, који увијек показује тачно вријеме, не да и не може преварити.

Још смо се на већим мукама нашли кад је требало одредити годину и датум рођења оних који нису преживјели рат.

Ја сам се код матичара Живка Сировине, у Пуцарима, уписао у књигу рођених 1948. године, и то онда кад ми је, ради уписа у гимназију, требао извод из књиге рођених.

Срећом да је грунтовничар у Дубици био толико прибран па је однио себи кући књиге чим је видио шта раде усташе, излажући се тиме смртној опасности.

Проглашење Козаре за хероја, што је она свакако заслужила, послије толико поднесених жртава, народу овога краја није донијело никакав бољитак који би се осјетио у поправљању стандарда преживјелог становништва. Јер, ту одлуку није пратила и одговарајућа индустријализација ни Дубице, ни њеног залеђа, које ће управо у годинама послије рата доживјети навјеће расељавање. Почело је то одмах 1945. када су многи бескућници колонизирани у Војводину. Сељачке радне задруге биле су највећи удар на село и сељака, који је тражио глави мјеста далеко од родног огњишта, махом тамо гдје су се дизали нови фабрички димњаци, или код страних газда. Гасиле су се школе једна за другом, а данас их на селу готово да и немамо, јер нема ко да их похађа.

Од укупно 33.129 становника, колико је, према попису из 1931. године, било на подручју дубичког среза, побијено је 17.691, а од тога 4.099 дјеце узраста до 12 година.

Попаљено је преко 75% кућа, док је 513 огњишта остало посве пусто.

Годинама послије рата дубичко Поткозарје нити је испраћало регрута у војску нити ђака у школу. Као нигдје другдје, рат је овдје посијао такву пустош од које се Козара и Поткозарје вјероватно никада више неће опоравити. Довољно је само прошетати овим крајем и властитим се очима увјерити у то: тамо гдје су некада биле куће и њиве сада су шуме. Шума је прво оно што ће човјек овдје запазити. А гдје је шума, ту нема човјека.

Зашто Јасеновац никада није нападнут?

Како то да партизани никада нису ни покушали да ослободе овај злогласни усташки логор?

Владимир Дедијер у својој књизи „Ватикан и Јасеновац“, на једном мјесту каже да су 1942. године покушана два мања напада из правца Козаре, а 1943. код села Крапоје ослобођене двије групе логораша који су радили на сјечи шуме у Просари и код села Дренов Бок.

Звучи невјероватно, али је, нажалост, тачно да је Јасеновац остао до краја рата да „ради“ као фабрика смрти, док га усташе, без борбе, а након рушења и паљења, нису напустиле, пошто су најприје побиле све логораше, изузев неколицине која је у одлучујућем јуришу успјела да се спаси, пробивши се на слободну територију.

Партизани су ушли у логор тек 2. маја 1945. године, и то без икаквог отпора, када тамо није било ни логораша ни њихових чувара. Било је то само шест дана прије пада Берлина!

Да ли је овако планирано или је у питању пука случајност, остаје само да нагађамо.

При свему томе чудно је да четири моћне партизанске армије, прекаљене у четворогодишњој борби, такорећи усиљеним маршом стижу до аустријске и италијанске границе, воде борбу за Трст, а „заборављају“ Загреб и Јасеновац, правећи фронт у облику латичничног слова „У“ и остављајући ова мјеста да „раде“ свој посао – а посао им је био да униште што више Срба – до самог краја рата, дакле, неколико дана прије пада нацистичке престонице Берлина. То је омогућило усташама да се саме повуку, без борбе. Заиста невјероватно, али истинито!

Као главни град монструм државе која је званично објавила рат Америци и Енглеској, ставивши се на страну Хитлера и шаљући своје трупе у Москву, у зиму 1941. године, Загреб, зачудо, никада није бомбардован од „савезника“, У том Загребу су, како то показују сачувани филмски снимци, у априлу 1941. Нијемци дочекани цвијећем и поклицима.

Али зато је током рата Београд бомбардован два пута: први пут 6. априла, кад су на главни град Југославије у више наврата обрушавале њемачке „штуке“ и „месершмити“, сијући смрт, и други пут на сам православни Ускрс 1944. године, када је бомбардовању од „савезничке“ авијације било изложено више градова у Србији. Уништење Нијемаца био је наводно циљ овог „савезничког“ бомбардовања, а резултат је, као што се зна, био: на десетине хиљада убијених Срба и само неколико њемачких војника.

Бомбардовање је наредио Јосип Броз Тито, Хрват. Иронија је у томе што је Србија читаво вријеме рата била на страни савезника и што је спасила и њиховим земљама вратила на стотине савезничких пилота који су, враћајући се из Румуније, заправо из Плоештија, гдје су бомбардовали нафтна постројења, и оборени, да би пали на тло Баната. Они савезнички пилоти који су пали на територију НДХ су директно изручивани Нијемцима и зна се шта их је послвије тога очекивало.

Готово у длаку исти сценарио дешава се и данас, након 55 година. НАТО снаге су 24. марта 1999. године, а да то никоме у свијету није јасно, отпочеле бомбардовање Србије и то разарање њених градова и села – при чему нису поштеђена ни дјечија обданишта – трајаће пуних 78 дана. Двадесет и једна држава, укључујући ту и најмоћнију силу свијета, са 870 милиона становника, обрушило се на једну малу земљу од свега једанаест милиона, кршећи при том пет међународних закона и бројне конвенције. Да и

не говоримо о законима који се не уважавају само кад су Срби у питању, законе према којима свако има право да брани своју постојбину, па и Срби Косово, колијевку своју.

Партизани су били добро обавијештени о ономе што се збива у Јасеновцу и у том погледу никакве сумње нема, јер су извршили небројене замјене својих важних и мање важних другова који су били тамо заточени, а међу њима и Андрије Хебранга, за заробљене њемачке официре. Зар и Јосип Броз није из тог казамата извукао једну од својих бројних жена?

Истражујући ратне документе, др Анђелко Бабић наводи: „Тито је био прилично упознат с положајем и судбином заточеника“.

Јосип Броз Тито је 4. априла 1942. године послао у Москву телеграм сљедеће садржине: „Хитлеров целат Павелић бацио је више од 10.000 најбољих синова Хрватске у Јасеновац. Саме усташе признају да је од почетка њиховог доласка на власт у Хрватској убијено 500.000 људи, већином Срба.“

У истој књизи, на страни 665. Дедијер каже и ово: „Тито наређује 31. марта 1942. године да се испита могућност евентуалног напада на логор. Акцију би требало организовати заједно са штабом из Хрватске, али тако да сигурно успије“.

Чињеница је, међутим, да до напада на Јасеновац никада није ни дошло. Нити је тај напад икада и припреман, а то значи да није озбиљно ни схваћен.

Добро је познато да су Јасеновац и његови помоћни логори гутали углавном Србе као жртве, јер су Срби чинили преко 80 % логораша. Није ли управо то неке одговарало, да би се и тако, и још тада, обрачунао са Србима, спроводећи, мало – помало, у дјело свој стратешки план, а чије ми горке плодове тек сада убиремо. Све данас расположиве чињенице указују управо на то.

Као што се зна, усташки злочинци су примјењивали човјеку дотад непознате начине усмрћивања како у самом логору Јасеновац, тако и у Доњој Градини, на босанској страни. То је подробно описано од стране преживјелих затвореника. Они су такоређи свакодневно превожени скелом на босанску страну, у Градину, гдје је вршена њихова ликвидација. Повезане логораше, након преласка Саве, довели би до раке, а онда би пијане усташе, утркујући се, отпочеле масакр. Тукли су их маљевима, клали ножевима, а био је израђен и специјални нож за клање, кој се до данас сачувао. Тако поклане бацали су у раке. Често се дешавало да су жртве морале прво себи да ископају раке, па би тек онда стали у ред за клање.

Описујући случај јасеновачког кољача Жиле у причи објављеној под насловом „Ради ти, синко, свој посао“, др Недо Зеџ, и сам јасеновачки логораш, на потресан начин приказује једно такво клање у Градини, када су се кољачи опкладили ко ће више заклати тих мученика. Познати су и Аушвиц, и Маутхаузен, и Треблинка, познато је и то да је, захваљујући крематоријуму, примјењиван и индустријски начин ликвидирања логораша, али тако бестијалне методе као у НДХ нигдје у свијету нису примјењиване. Поготову ако имамо у виду оно што се током љета 1941. дешавало у источној Херцеговини, када су у пећине и свртаче усташе бацале живе Србе, који су доље, у мрклој тмини, лишени хране и воде, данима дозивали у помоћ, а нити су могли сами изаћи, нити им је ко смио помоћи. Тако би полако у највећим мукама и скончавали.

Мени је у живом сјећању остало кад су нас, у љето 1942. скелом из Уштице пребацивали преко Саве у Јасеновац. Низводно од нас, такође у скели, на супротну страну од Јасеновца превозили су логораше. На себи су имали домаћа, од бијелог платна ткана сељачка одијела, а на глави црне шешире, што је била карактеристична ношња Козарчана. Били су то наши људи одвојени од нас у логору на Церовљанима, које, како се касније сазнало, нису ни свраћали у јасеновачки логор, него су их изравно спроводили у Доњу Градину, и тамо одмах ликвидирали.

Огромне, сада улегнуте гробнице у Доњој Градини, нијемци су свједоци бестијалности какву свијет није упамтио и самртних крикова закланих које није имао ко чути, јер је сво српско становништво из тога и околних села још на почетку рата или побијено или избјегло.

Сјећам се једног човјека који је успио побјећи из Доње Градине. Било је то у јесен 1943. године. Преноћио је код нас. Питали смо га да ли је тамо видио некога од наших, а и избјеглице су се интересовали за своје. Није могао никога по имену да помене, али је рекао да су готово сваког дана у логор доводили нове осуђенике. Причао нам је о ужасним условима који владају у логору и изразио је сумњу да ће мало ко од логораша моћи да преживи. Козарску офанзиву је преживио у нашем селу, и то тако што се прикрио у нашем Туку, испод млина Лепировца. Завукао се у траву на ушћу ријеке Раковице и јаза којим вода отиче на воденицу и ту сачекао пролазак војске. Био је из неког села са Козаре. Како је послје допао Јасеновца, нисам запамтио.

Ујутро је отишао. Надам се да је преживио рат.

Да су имали озбиљну намјеру да било кад нападну и заузму Јасеновац, тај пакао на земљи, партизани су могли безброј пута да начине засједу тим кољачима на босанској страни и да бар тако учину нешто за јаднике који су били осуђени на постепено умирање иза логорских жица. А касније, када су ојачали, могли су из даљине топовима да туку логор и околину и тако охрабре логораше па да се сами дигну и, користећи панику и пометњу која би настала, можда сами ослободе себе, ако већ нису смјели да нападају са хрватске стране која је била више урврђена.

Сјећам се кад су у љето 1944. године партизани организовали жетву, уствари крађу пшенице у дубичкој Равни, усташама под носом. Све је рађено у великој тајности. Током ноћи у пшеницу су ушле млађе жене и омладинке и брзо пожеле што је требало пожњети. Жито су у сноповима превезли у Пуцаре, на Југовића брдо, код нашег гаја.

Жетва је обављена ноћу, по мјесечини. Партизани су за то вријеме патролирали наоколо и обезбјеђивали жетеоце.

У Пуцаре су послје довели вршалицу, која је радила даноноћно све док није овршен и посљедњи сноп жита. Сву пшеницу смјестили су у собу Лазе Југовића. Послје су је негдје одвели.

На мјесту гдје је обављена вршидба остала су брда сламе у коју смо се ми, дјеца, завлачила играјући се скривалице. Земља нађубрена овом сламом још дуго послје рата давала је обилан род.

Једно сјећање на Јасеновац

ЧЕЛИЧНИ СТИСАК РУКЕ

Најзад, кренусмо и ми.

С пртљагом на леђима (уствари, с поркривачем и оно мало преобуке што је стало у торбице, а што је сад представљало наш цјелокупни иметак) изађосмо на друм и укључисмо се у колону која још од јутрос, попут мутне матице, без престанка отиче према оближњем селу Уштипци. Иза нас остаде још један од оних на брзину импровизираних усташких логора намијењених народу Козаре. Колико смо дана провели на тој пространој уштичкој утрини, која је некада служила за испашу стоке – десет, дванаест или петнаест – нико вам поуздано из прве не би знао рећи, јер се логорски дани, сиви и једнолични, не разликују један од другога, а глад и патња је оно што их чини истим и непромјенљивим.

Ваља се та непрегледна људска ријека, мрка и ћутљива, и отиче незнано куд, а свима је у глави само једна мисао и једно питање: куда нас то гоне? Повратку кући нико се не нада. Јер, да је то на уму усташким властима, онда бисмо кренули у супротном правцу, цестом која води према Дубици.

Па опет! Макар и слабашка, тиња нада. Можда ово идемо у Њемачку, какве су се гласине проносиле кроз народ. Боље је и Њемачка него Јасеновац, све је боље него проклети Јасеновац.

Улазимо у село које има контуре мање варошице. Успоставом Независне Државе Хрватске житеље Уштица, углавном православце, усташе су или побиле или сатјерале у јасеновачки логор, с друге стране Саве, а у њихове куће населили своје породице.

Свуда, на свакој кући ољуштене фасаде, демолирани прозори и врата. Као да је кроз то посавско село управо овог часа протутњао оркан и оставио иза себе невиђену пустош.

На сваком прозору начичкане главе. Свјетина се натисла и испред капија, на улици, запосјела сваки комадић слободног простора. Добацују нам, вичу, рачу и пљују, обасипају нас свакојаким псовкама и погрдама. А није мало ни оних који се залијећу у колону и дијеле ударце штапом или песницама и тако на нама беспомоћним искаљују свој бијес и мржњу. Ћутке то подносимо и настојимо да одржимо корак, јер ко заостане добро му се не пише. Заштиту не можемо очекивати од усташа који су нам додијељени као пратња, кад неки до њих и сами у томе учествују.

На измаку из села пред нама наједном бљесну широка и равничарски мирна Сава, која се купа у поплави сунца.

Подне је. Недјеља. Дан лијеп, сунчан, један од оних када светкују и човјек и природа. Са једног од црквених торњева огласише се звона. Њихов звук разлијеже се пространом посавском равницом и губи у бескрају.

Тамо, на другој обали ријеке, мало повише од нас, цилик и граја купача. А потом се проломи необуздани смијех. Уобичајена слика са купалишта.

Ето, још негдје живот пулсира у свој својој љепоти и раскоши. А шта чека нас, сужње, који се, лишени слободе, данима потуцамо по усташким логорима под ведрим небом, изложени глади, жеђи и несносним љетним врућинама?

С таквим суморним мислима улазимо у скелу која тог часа пристаде уз обалу. Брзо смо се укрцали и скела се отисну према другој обали. А док нечујно клизимо преко ријеке идући у сусрет Јасеновцу, тој највећој људској кланици и тамници, у мислима оживјеће сјећања на јасеновачке логораше, живе костуре, који су се прошле јесени самим чудом спасили сигурне смрти, побјегавши са стратишта. Двојица од петорице тих „Јевреја“ како смо их звали, иако нису били сви Јевреји, који су те суморне новембарске вечери избили у Војскову, подно Козаре, додијељени су нама, у кућу. Онај растом знатно виши био је толико измршавио да и није више личио на човјека, већ на страшили којим сељаци плаше птице; својим аветињским изгледом он је уносио неописиви страх у нас, дјецу. Храну кад би се изнијела на сто он није јео устима, већ и устима и очима.

Идемо ли то сада и ми у тај пакао?

Након десетак минута скела пристаде уз лијеву обалу Саве.

У Јасеновцу смо. Обзиремо се око себе, погледом тражимо тај фамозни логор. Али нема ни логора нити ичега што би подсећао на њега.

Вјероватно се логор смјестио нешто даље, тамо куда се свијет запутио. Пролазимо сокаком који нас води у насеље. Женским не пријети толика опасност као нама мушкарцима и зато је мати пропустила двије сестре да иду испред нас, а она се поставила између мене и четири године млађег брата. Држи нас чврсто за руке и гледа да смо увијек на окупу и да одржавамо корак са стричевкама и стричевићима, који су испред нас.

На мјесту гдје се сокак ломи и завија удесно настаде комешање. Нешто се очигледно драматично збива док народ устукну. Сестра стричевка, која је ишла испред нас, нагло се осврну и добаци:

„Пази, Савка, Војина. Одузимају мушку дјецу.“

Поступајући стриктно по Шталовој наредби, још у логору у Церовљанима, прије двадесетак дана, издвојили су на страну све мушкарце старије од тринаест, четрнаест година и отпремили у посебне логоре. Ја сам био ушао у тринаесту годину и за своје доба био сам прилично иштркљао.

Чим је обавијештена о опасности која ми пријети, мајка ме још чвршће стисну руком. Био је то, чинило ми се, челични стисак, који не би попустио ни кад би јој руку сјекли.

Сада смо већ и ми били на мјесту гдје су усташе из колоне извлачиле израслије дјечаке и бацале их у једну капију. Из гомиле усташа залети се један, крупан, снажан, дохвати ме за лијеву руку и поче да вуче према себи. Он вуче себи, мајка себи. Чинило ми се да ће ме, у том потезању и натезању, напросто рашчеречити. Усташа је кудикамо јачи од мајке, растом ниске али сада стоструко јаче од њега. Не попушта усташа, али не попушта ни она.

У том груну народ, усташа посрну и паде у прашину и ја се тако ослободих његових канџи. Погледах мајку: лице јој се купало у сузама. Биле су то сузе радоснице, што је успјела да ме одбрани и тако спаси од сигурне смрти. Јер, ниједан од оних дјечака који су бачени у капију није преживио пакао јасеновачког логора.

(Одломак из књиге „Од Козаре до Папука“, која ће изићи из штампе до краја године).

Војо Бабић

Кад су изгубили сваку наду у помоћ која би дошла споља, а у ваздуху се већ осјећао крај рата, само логораши су, 22. априла 1945. голоруки кренули у одлучујући јуриш. Било их је око хиљаду. Готово сви су побијени.

Свега 54 логораша успјело се ослободити (види књигу: „Ватикан и Јасеновац“, стр. 684).

Да би уништили своје кржаве трагове, усташе су палиле лешеве. Најприје су вадили златне зубе из побијених, што им је, у Италији, помогло да плате услуге Ватикану. Касније је тамо пронађено и српско опљачкано злато. Тиме су плаћали и одлазак у Јужну Америку.

Запалили су и минирали логор и на ломачи уништили све објекте. Густо дим се данима вио над логором, а вјетар га је доносио до наше куће, уз ужасан смрад. И оно мало што је остало као доказ, у име „братства и јединства“ развучено је, склоњено, да не остану трагови.

Још једна стравична ствар се појавила пред крај рата: сапун који су усташе правиле од скуваних људи. У Доњој Градини још постоје велики казани у које су бацани живи људи од којих је прављен сапун. Некако је један доспио до нас. Имао је другачију боју и чудан мирис. Како је била несташица свега, неки су га употребљавали, док нису чули и схватили о чему се ради.

Далеко би боље било да су рушевине Јасеновца остале онакве како су се затекле непосредно по свршетку рата. Да је остао комплетан доказни материјал, не би могао нови усташа Туђман да тврди да је у Јасеновцу побијено „само“ 30.000 људи. Како он тумачи историју, изгледа да су највеће жртве били Хрвати. Каква је то дрскост да господин Туђман прекраја историју иако још увијек има живих свједока усташког злочина геноцида! Како ће тек бити за 100-200 година када његови насљедници „пронађу“ нове „доказе“ да Срба није уопште ни било у монструозној „држави“ од 1941-1945?!

Гдје је и како Туђман „заборавио“ преко 12000 козарске дјеце, од новорођенчета до дванаестогодишњака, који су евидентирани по годинама рођења, именима родитељима, мјесту рођења и датуму када су убијени на најзвјерскији начин?

Колико тек има оних који су као бебе одузети од родитеља и усвојени, а затим силом прилика постали Хрвати, можда никад не сазнавши своје право поријекло!

Тито и Јасеновац

Како то да Јосип Броз Тито никада није посјетио Јасеновац?

Заиста чудно и невјероватно да је толико пута пролазио својим Плави возом пругом кроз Јасеновац, а да није бар стао на пар сати и одао пошту жртвама! Или, како то да никада није довео неког од својих многобројних пријатеља и посјетилаца – високих државника да посјете споменик и уређени меморијални комплекс Јасеновца?

Зар он, који је обишао цијели свијет, није нашао за сходно или није имао „времена“ да дође, поклони се сјенима мртвих, ода пошту невиним жртвама и тиме потврди значај овог меморијалног мјеста за нас?

Чега се стидио? Кога је крио? Зашто?

Колико знам, био је једанпут на Козари, у Милића гају. Било је то 27. јула, 1951. на прослави Дана устанка. У своме говору рекао је да неће бити „инокосних сељака“. За кратко вријеме инокосних сељака је збиља нестало.

Да би иронија била већа, сељачке радне задруге ништа добро нису донијеле овоме заиста напаћеном народу, коме је требало помоћи, а не изводити с њим експерименте.

Злочинац Курт Валхајм

Негдје почетком 1943. године, поред наших кућа изненада је наишла група официра на коњима и зауставила се код вратница, на улазу у авлију. Били су то, уствари, њемачки официри. Строги, крути, утегнути, баш онако како то одговара нашој преоцби о Нијемцима. Било их је пет или шест, не бих сад могао тачно да кажем. А под њима коњи, истимарени, гојни, чисти. Непрестано врте реповима и тапкају у мјесту, док им јахачи затежу узде.

Тражили су да из кућа изађу наше мајке. А кад су се оне појавиле питали су их на нашем језику гдје су мушкарци. Оне готово углас одговорише да су одведени у заробљеништво. Послије тога један од њих упита да ли у близини има партизана.

Перса, наша сестра од стрица, рече им да у нашем крају партизана нема.

На то ће један од њих:

„А да ли их има у Буковици, у Козари?“ и показа руком у том правцу.

Перса се мало збуни, застаде и у први мах није знала шта би одговорила.

Нијемац извади пиштољ и упери у њу.

„Има или нема?“

Глас му је сада звучао још строжије, пријетеће.

Стајао сам код вратница очекујући оно најгоре и у том очекивању руке сам држао на ушима.

Она рече да их нема.

Назад одахнусмо. Нијемац врати пиштољ у футролу, а успут припријети, рекавши да ће нас све побити ако се њима шта деси.

Онако на коњима, гледани одоздо, изгледали су необично високи, а онај што се распитивао за партизане, иначе сув, мршав, дугачког, истегнутог врата, изгледао је за главу виши од осталих.

Много година касније, када је бивши Генерални секретар Уједињених нација раскринкан од Јевреја као ратни злочинац с Козаре, у сјећању сам призвао сцену која се одиграла почетком 1943. у мојим Пуцарима и присјетио се оног дугајлије са коња који се распитивао за партизане, пријетећи нам уколико се њему и његовим друговима нешто деси. Сумње није било: био је то Курт Валдхајм! Прошао је тај Козару уздуж и поприко, а да ту није био као обични туриста, доказ је и Гвоздени крст којим га је Павелић одликовао. Убрзо након што се сазнало за његову ратну прошлост, која му не служи баш на част, и кад су му због тога Американци забранили улазак у САД, одликован је и од Ватикана. Није ни то било онако за цабе, јер се за цаба одликовања не додјељују, већ за услуге које је учинио Католичкој цркви.

Остаје, међутим, питање како то да Валдхајм никада није оптужен од Броза, који је о њему и његовој ратној прошлости знао све, утолико прије што је располагао његовим досијеем. Документ који га је теретио као ратног злочинца нестао је на мистериозан начин и никад му се није ушло у траг.

Захваљујући том забашуривању, Валдхајм је успио да се домогне положаја Генералног секретара Уједињених нација, а потом и мјеста Предсједника Републике Аустрије. Којом и каквом протууслугом је он узвратио оном или оним који су у датом тренутку знали да ћуте, остаће непознато.

Казивање Милке Југовић о мојој породици

Милка Југовић је рођена у другој деценији овога вијека. Данас живи на Новом Београду. Испричала ми је нешто више о нашој породици.

Родитељи дједа Миле и Раде Југовића су Стеван Југовић и Смиљана, рођена Сировина, из Пуцара.

За вријеме Друге Пецијине буне (1875-1878) Раде Југовић је имао 23 године. Као хајдука, Турци су га ухватили у селу Совјаку, градишка општина, и живог набили на колац, заједно са неким Ђуром Јанковићем. Послужили су се преваром и позвали мајку Смиљу да дође по сина. Дошла је не слутећи ништа. Присутствовала је том страшном призору, све гледала, а кад се последије тога вратила кући одавала је особу која је сишла са ума. Њено мајчинско срце није издржало и препукло је током ноћи.

Иста судбина задесила је и нашег прадједа Стевана Југовића; њега су у Гуњевцима набили на колац.

Наш дјед Миле и бака Петра Југовић имали су шесторо дјеце, од тога четири сина: Стојана, Раду, Милоша и Стеву, и двије кћери: Рујану, удату Крњајић, у Гуњевце, и

Стајку, удату Петровић, у Срефлије. Миле и Петра су умрли око 1900. године, тако да нико од унучади није имао прилике да сједи на њиховом крилу, да осјети дједову и бабину љубав и топлину, да слуша њихове приче и да сазна нешто више о нашој прошлости, која, смрћу Вује Југовића 1942. године, све више блиједи.

Југовићи су посједовали 500 дунума земље и шуме у једном комаду. Наш посјед допирао је све до ријеке Кабловске и Раковице, дакле све докле сежу Пуцари.

Желио бих, жарко бих желио сазнати колико дуго Југовићи бораве у овом крају и одакле водимо поријекло. Али су врло мали изгледи да то икада сазнам, јер се при сваком таквом покушају непрестано суочавам са густом, непрозирном тамом иза које се стере тотални мрак.

Стриц Миле је као дијете прележао „огањ“ или „врућицу“ (болест која је карактеристична по високој температури) и послје тога остао глувонијем. Ковачки занат научио је од оца Миле, који је, уз остало, знао и пушке поправљати. Није се никада женио и остао је да живи у заједничком домаћинству са братом Стевом, нашим оцем.

Имао је на располагању своју, посебну зграду, а бавио се искључиво ковачким послом. Послје рата се причало да је имао уштеђевине (у злату). Држао је то закопано негдје у малом винограду који је отац засадио непосредно пред рат. Ми смо редовно обрађивали тај виноград, првенствено да би одржали лозу, али смо се потајно надали да ћемо прекопавајући га наићи на стричево скривено злато. Нада нам је, међутим, била узалуд. Био је то, уствари, једини виноград у околини. И о лози смо мало знали. Како се у то вријеме рата, а и послје, слабо одржавао, брзо је пропао.

Стриц Миле није волио да улазимо у ковачницу и да га ометамо у послу. Чим би нас видио на вратима давао би нам руком знак да се удаљимо мумлајући:

„Ипи, ипи!“

Једино је то и могао да изговори. Иако нисмо знали шта до дословце треба да значи на његовом крњем језику, знали смо шта нам хоће да каже и брзо се повлачили.

Био је висок, мршав, црне косе. Укућани су се с њим једино рукама могли споразумијевати.

И он је, нажалост, подијелио судбину својих ближњих и скончао у логору на Сајмишту. По причању преживјелих, убијен је већ првих дана по доласку у логор. Није знао да треба предати новац који је имао скривен код себе, а с обзиром да је био глув није ни могао знати.

Све што ми је од родитеља остало

Захваљујући овој фотографији, која је имала необичан животни пут, Стево Југовић се нашао у Музеју холокауста у Вашингтону, као једини од Срба.

Породична фотографија, коју овдје објављујемо, као и они који су на њој, има по много чему необичну судбину. Према казивању моје мајке, настала је највјероватније 1940.

Десило се то на Михољдан, када се у Дубици, већ по традицији, одржавао вашар. Тога дана у варошици на Уни нашли су се отац, мајка и сестра. Мајка и сестра су се договориле да се „усликају“. Отац је одбио да им се придружи, говорећи да није спреман, што је значило да се није довољно дотјерао „за сликање“. Мјесном фотографу је ипак пошло за руком да га убиједи да стане пред фото-апарат и захваљујући томе сачувана успомена на родитеље, а поготову оца, јер је ово једина његова фотографија која је преживјела ратна страдања.

Посматрајући мога оца на овој фотографији лако ћемо уочити неколико карактеристичних детаља. То су, прије свега, његове огромне тежачке и ковачке шаке, које најбоље свједоче о тегобном животу који је водио. Себи и својој породици он је тим шакама, искључиво и само њима, обезбјеђивао приход за живот. Тим шакама, он је, боравећи у Америци, у два маха, остварио пристојну зараду и, захваљујући томе и одрицању, могао је, враћивши се у Пуцаре, да стекне лијеп иметак и уврсти се међу богатије сељаке оног времена.

Капут који видите на њему је други детаљ који ће пажљиво око одмах уочити. Он посве одудара од остале одјеће која се састојала од кућне радиности. Тај капут му је била успомена на његова два боравка у Сједињеним Америчким Државама.

Мајка и сестра су обучене у рухо којим се ондашње село облачило, а које се искључиво састојало од домаће, кућне израде, изузимајући обућу и мараму на мајчиној глави, што се звало „куповна“ роба, тј. роба која се морала парама платити.

Да и ствари често дијеле судбину својих власника, доказује и овај фотос. То је видљиво већ на први поглед. Фотографија је, као и они који су на њој, прошла дуг и тегобан пут. Кроз збјегове и логоре мајка ју је пронијела завезану у марамици, а марамицу држала у њедрима и чувала као највећу драгоценост. Уз нешто, сасвим мало личних ствари, и она је преживјела пљачку којој смо били изложени за вријеме боравка у усташком логору у Уштици.

Кад би могла да говори, ова би фотографија боље и рјечитије испричала нашу голготу од многих званих и незваних, али држећи се оне кинеске „да слика говори више него хиљаду ријечи“, она и овако представља аутентично и потресно свједочанство довољно само за себе. Захваљујући њој, Стеван Југовић се нашао у Музеју холокауста у Вашингтону, по свој прилици као једини од Срба. О томе свједочи и ова идентификациона, односно лична карта, која у преводу на српски гласи:

„Име: Стево Југовић Датум рођења: март 15, 1888.

Мјесто рођења: Пуцари, Југославија

Стево, који је био православне вјере, био је ковач, пушкар и фармер у свом селу Пуцарима. Када је имао двадесет година отишао је у Сједињене Америчке Државе, у Минесоту, гдје је провео четири године. 1912. враћа се у Пуцаре, али када му је од шпањолске грознице умрла жена и два сина, оне се поново вратио у Америку. 1923. опет је у Пуцарима, гдје се поново оженио и подигао четворо дјеце.

1933-39: Са уштеђевином коју је донио из Сједињених Америчких Држава Стево је постао један од најбогатијих сељака у свом селу. С тим парама прикупио је доста стоке

и проширио своје имање. Не само да се бринуо о својој великој породици, него је издржавао и свог старијег глвонијемог брата. Када је, у септембру 1939. избио Други свјетски рат, Југославија се прогласила неутралном.

1940-42: У априлу 1941. Нијемци су окупирали Југославију. Недуго после тога хрватски фашисти су дошли на власт у Хрватској и Босни, и почели да прогоне Србе. У јулу 1942. Нијемци и Хрвати су заједнички предузели офанзиву против партизана на Козари.

За вријеме офанзиве Стеванова породица се нашла у хрватском концентрационом логору у Церовљанима. Стево је био један од многих људи који су потом депортовани у њемачки концентрациони логор који се налазио на Сајмишту, у Земуну.

Међу 47.000 оних који су уништени у логору на Сајмишту је и Стево са сином и два брата.“

Ратне судбине

Ово је моја сестра Зора, у пози мале католичке вјернице која се моли Богу и „исповједа своје гријехе“. Снимак је настао у љето 1943. године, након завршеног првог разреда пучке, односно основне школе у Градишци, гдје смо се обрели после Козарске офанзиве и усташких логора кроз које смо прошли. У међувремену, она је, стицајем прилика, промијенила вјеру, а са вјером и презиме, узевши и једно и друго од својих „усвојитеља“, мада би тачније било рећи присвојитеља, Сувајаца, брачног пара без дјецe, који су јој у тим ратним приликама пружили заштиту и уточиште.

Моја сестра је само једна од хиљаде дјевојчица и дјечака са Козаре, који су после оне, по злу чувене Шталове офанзиве, доживјели исту судбину. Она се, на срећу, захваљујући упорности мајке, отргла из тих тзв. мисионарских канци и вратила своме роду и племену, а колико је њих који су заувјек остали заробљеници туђе вјере. Најизразитији примјер у том смислу је позната загребачка глумица Божидарка Грајт, некада дијете са Козаре које је носило презиме Грубишић.

А да све буде још трагичније по нас, потомци оних који су, некад давно, преласком на ислам или унијаћењем, напустили вјеру својих отаца и од Срба постали ватрени Бошњаци или Хрвати, а у протеклом рату су се показали као наши највећи непријатељи. Зато, нека и на овом мјесту буду наведене ријечи нашег истакнутог историчара, академика Радована Самарџића, који је рекао да „ниједан народ на свијету није произвео толико отпада као српски“. Управо тај „отпад“ нам је најчешће и долазио главе.

Писао сам Клинтону

Од почетка оружаних сукоба у Босни и Херцеговини, у прољеће 1992. године, такозвани слободни и независни западни медији, дириговани од својих влада, листом су се ставили на страну Бошњака и Хрвата, третирајући их као жртве српске агресије и оптужујући за избијање рата и ратне страхоте, једино и искључиво, Србе, што је била ноторна неистина. То је истински револтирало све добронамјерне у свијету, а поготову нас Србе у дијаспори. Таква неправда нарочито је озлоједила нас који смо из тих крајева и који смо искусили усташку страховладу, прошавши кроз пакао усташких

логора
током Другог свјетског рата.

У вези с ратом у Босни на Западу је, тих дана, у штампи, на радију и телевизији, све чешће помињана могућност бомбардовања српских положаја, до чега ће доћи у љето 1995. године. Не би то било први пут да се Американци са својим авионима обруше на Србе; једно такво бомбардовање Србија је доживјела за Ускрс 1944. године. Управо кад се српски народ спремао да прослави свој највећи празник, амерички авиони су се обрушавали на српске градове, засипајући их са стотинама тона бомби, док је у исто вријеме Загреб, престоница монструозне НДХ, која је са САД била у рату, од тога био поштеђен. Да апсурд буде потпун, десило се то у вријеме када смо, као савезници у рату, стајали с Американцима у истом строју, и кад смо, с пуно самопожртвовања, па и ризика, спашавали њихове пилоте који су пали на нашу територију. Ни званична ни незванична Америка никда нам се због тога није извинила.

То ме је и подстакло да се, 13. јануара 1993. године, обратим писмом америчком предсједнику Билу Клинтону, који се управо тих дана спремао да преузме функцију.

Ево тог писма у преводу на српски:

Јануар 13, 1999,

Изабрани Предсједник Бил Клинтон Бијела кућа

Вашингтон, Д. Ц. 20500

Гос. Изабрани Предсједниче;

Моје име је Бошко (Боб) Југовић. Рођен сам у Босни прије 56 година и као дијете провео сам извјесно вријеме у хрватском и муслиманском концентрационом логору. За то вријеме изгубио сам оца, двојицу браће, два стрица, ујака и бабу (чији је она била непријатељ?) и још много других рођака и пријатеља. Проживио сам пакао на земљи, а да нам уопште није било јасно зашто смо били подвргнути оваквим варварским условима. Како сам касније сазнао, само зато што смо Срби. Били смо „различити“, не као Хрвати ни Муслимани, већ као народ „кога је требало искоријенити“.

Многима од нас дјетињство је уништено, младост осакаћена, са страшним успоменама које ће нас пратити до краја живота.

Док се нама ово дешавало, хрватска и муслиманска дјеца била су потпуно поштеђена тих ужаса и ишли су у школу и уживали у животу. Ми Срби смо стављени ван закона и могли су да нас лове и прогањају као дивљач. Само у крају, познатом као планина Козара, одакле сам и ја, „очишћено“ је 68.000 Срба, сви мушки изнад 12 година, укључујући и 11.000 дјеце; они су не убијени, што би било хумано, већ напросто искасапљени. Све је ово рађено у име такозване „Независне Државе Хрватске“, државе коју су створили Нијемци а која је била у рату са Америком и Енглеском. Сада, пак, кад их је Америка признала поново као „независне“, јесу ли Хрвати тиме поништили декларацију о објави рата?

Док су се Срби борили на страни Америке и њених савезника, спашавајући америчке пилоте. Тако су они сретници који су пали на српску територију преживјели, а они којих су се дочепали Хрвати или Муслимани нису преживјели.

Још увијек у сјећању видим како лете изнад нас амерички авиони који су нам давали огромну наду. Америка је била на нашој страни. Ми смо се борили за исту ствар, вјерујући да ћемо једнога дана бити слободни.

Како је жалосно чути да би српски народ могао опет видјети америчке авионе, али овога пута не да би га помогли него да би га можда бомбардовали. Хоћете ли изабрати да их опет бомбардујете на Ускрс, када ће Београд бити пун народа на овај свети дан, на начин како су Хитлер и Америка већ једном урадили. На препоруку Тита, као Хрвата, Америка је бомбардовала Београд управо на Ускрс 1944. године, убивши том приликом око 30 хиљада Срба и свега неколико Нијемаца, док је у исто вријеме главни град такозване „независне државе“, Загреб, пун тенкова и њемачке војске, остао недирнут. Хоће ли се историја поновити? Изгледа да хоће, док се ратни материјал кључа у Хрватску и упућују тамо „хрватски“ војници. Употребљавам овај назив под наводним знацима знајући шта су раније радили хрватски војници који се сада боре у Босни. Америка и њени савезници терете само Србе. Зашто? Нису ли се Срби, Хрвати и Муслимани договорили да живе у миру, потписали то и озваничили. Нажалост по Србе, овај документ је поништен од Хрвата и Муслимана. Да ли су Срби требали да клекну, да се покоре и поново дозволе да изгубе земљу. Да буду поново прогањани и стављени ван закона. Да живе у сталном страху, да дозволе да се понови прошлост, зато што Америка и други свијет сада помажу Хрвате и Муслимане, сада када су поново „независне демократије“, зато што се то сада сматра „политички исправним“.

Господине Предсједниче, са тајном службом којом располажете Ви сигурно знате ко су „нападаци“ и како је босански сукоб почео. То није само једна страна и није ограничено само на три народа који живе тамо. Страни фактори, као и у прошлости, и сад су умијешали своје прсте у збивања на Балкану. Била је велика грешка, под притисцима, признати било коју од тих република а да се не зна какав ће бити крајњи исход за народе који живе тамо. Фитиљ је запаљен од других, док је Америци остављено да га заустави или да дозволи да експлодира.

Гос. Предсједниче, упитајте се ко су ти који хоће да преговарају а ко су они који се уздају у страну интервенцију. Сигурно Ви знате одговор. Кад год се говори о интервенцији или употреби силе, то само продужава сукоб. Јасно реците свим странама умијешаним у сукоб да неће бити стране интервенције. Присилите све учеснике да искрено преговарају. Искрено

Вошко (Bob) Jugović

701 N.E. 10th Street

Hallandale, Florida

33009

Клинтонов одговор

Крајем марта, на моју адресу у Флориди, стигао је одговор из Клинтеновог кабинета:

БИЈЕЛА КУЋА ВАШИНГТОН

Март 25, 1993

Gos. Boško Jugović

Stan 108

701 Northeast Tenth Street

Hallandale, Florida

33009

Драги Бобе:

Веома сам Вам захвалан што сте изложили Ваше погледе на ситуацију у бившој Југославији. Ја сам много забринут поводом настављања борби тамо и злочина који се сада чине над недужним народом у том крају.

Као што знате, ја блиско сарађујем са мојом групом за спољну политику како би се ријешили проблеми који су довели до овога сукоба и како би се пружила хуманитарна помоћ.

Хоћу да Вас увјерим да је мир и стабилност на Балкану један од најважнијих задатака моје администрације и да ми свим силама подупиремо недавно објављену нову америчку иницијативу.

Искрено, Бил Клинтон

Фактографија потребна данашњем времену

На овој историјској вјетрометини гдје је рат чешћи и редовнији од плате и пензије а људски живот листопаднији од сваке вјелогорице, тешко је у насталој стељи пронаћи најзначајнији слој.

Вријеме је мјера свему и његов тутањ меље догађаје и актере у прах и слаже у историјски хумус и заборав.

Ипак, једно мјесто и вријеме прониче кроз ове слојеве и попут травке дрхте као могућа опомена спасења или нестанка.

Јасеновац 1941-1945. год.

Хрватски концентрациони логор Јасеновац, творница смрти у којој су хрватски нацисти на монструозан начин ликвидирали стотине хиљада људи, жена и дјецe, углавном Срба, велики број Јевреја, Рома и антифашиста, с циљем њиховог истребљења.

У васцијелој српској историји Јасеновац је једно од најтрагичнијих мјеста, а по посљедицама најтеже и најпогубније.

Ово мјесто и догађаји у њему су стравична прошлост која непрестано траје и пријети да је не преживимо.

Мало је Срба који су изнијели живу главу из Јасеновца и других хрватских логора. Било је то углавном нешто дјечице и жена. Међу њима и дјечак Бошко Југовић. На танком филму суве слузнице исплаканог ока Бошко је понио снимке злих догађаја. И послије „ослобођења“ Срби су подвргнути „колективизацији“ кроз земљорадничке задруге и атеизацију кроз КПЈ, а „непослушним“ Србима политички сунцокрети су одвртали и окретали главе према свом идеолошком извору.

О тој драматичној прошлости, која се данас још јаче манифестује, говори Југовић у својој књизи: „Мој пут кроз Јасеновац“. Ово је штиво као и свако изворно дјело казано просто и једноставно, гдје је све препознатљиво и постављено на одговарајуће мјесто и окренуто ка одговарајућој страни као камене скулптуре људи на Ускршњим острвима, са још необјашњеним тешким црвеним камењем на главама.

Баш овакво, недограђивано, рукотворно, без глаzure, ово штиво је фактографија потребна данашњем времену,

Бања Лука, 17.10.1999. год.

Симо Брдар

Бошко Југовић, рођен је 1936. године у Пуцарима, Козарска Дубица, како сам каже (јер током Другог свјетског рата страдале су и црквене књиге) пред светог Илију. Основну школу завршава са врло добрим успјехом у оближњем селу војскови, 1948. Жарко је желио да настави школовање у нижој Гимназији у Дубици. У интернат, међутим, није примљен, а ни мајка, у општој биједи и сиромаштву, није била у стању да плати приватни смјештај. Да не би остао изван школе, Бошко доноси необичну одлуку: поновиће четврти разред основне школе. Управо је те године отворена школа у Пуцарима. Ту своју одлуку он саопштава Боси Фундулић, једној од двије учитељице које су се почетком септембра обреле у школи. Она то са симпатијама прима и „понављача“ смјешта у клупу.

Ређају се петица за петицом. Тако ће Бошко још једном завршити четврти разред. Имао је петице из свих предмета и ниједном није изостао са наставе.

У децембру 1949. започиње у Сарајеву изучавање столарског заната. Одатле, касније, прелази у Фочу. Столарски занат завршава 1953. године.

Љубав према мајци чврсто га веже за кућн праг. Али долазе све тежа времена, а и породица се проширује. Своју шансу Бошко ће потражити у Словенији. Са групом туриста који одлазе у Италију, на олимпијске игре, у Рим одлази и Бошко. Одатле ће пјешице пријећи границу и наћи се у Француској.

Одлазак у Италију, а потом у Француску увелико је определијелио његов даљи животни пут. Неко вријеме ради у Паризу, када се коначно спаја са породицом, супругом и сином. Ту им се рађа и други син. 1963. године запутиће се преко Атлантика у Канаду. Од 1964. живи у Хамилтону. Посједује фирму која се бави прометом некретнина.